

Temarecensioner

Konflikt och konsensus i nordisk historiografi. Kampen om disciplinerna. Viden og videnskabelighed i humanistisk forskning

David Budtz Pedersen, Frederik Stjernfelt & Simo Køppe (red.)

Hans Reitzels Forlag, 2015, 432 s.

Tid for historie. En bok om historiske spørgsmål

Erling Sandmo

Universitetsforlaget, 2015, 245 s.

Erling Sandmos *Tid for historie* och den av David Budtz Pedersen, Frederik Stjernfelt och Simon Køppe redigerade antologin *Kampen om disciplinerna* är två mycket olika böcker. Några av skillnaderna är ytliga och handlar om sådant som form, disposition och tilltal. Andra är desto djupare och visar på skillnader i syfte, historie- och vetenskapssyn. Ändå, eller kanske just därför, förtjänar de att recenseras och diskuteras ihop. Båda är nya och läsvärda nordiska bidrag till en ständigt relevant debatt om den humanistiska forskningens innehåll, villkor och betydelse. Tillsammans öppnar de för frågor och potentiella svar om historieämnet och humanioras identitet och karaktär i skärningspunkten mellan områden såsom vetenskapsteori, vetenskapssociologi, historiefilosofi, historiografi och vetenskapshistoria.

Av de två böckerna är det Sandmos som framstår som mest konventionell. Det är en personligt hållen reflektion som beskriver och berättar om hur historikers kardinalfråga har utvecklats från "Vad hände då?" till den mer dagsaktuella "Vad hände då och hur förstår vi det nu?". Avstånd i tid, liksom vår förmåga att ställa frågor till den tid som är förbi, blir därför båda centrala teman boken igenom. Efter en inledande plädering för historiska källors förmåga att förundra ger Sandmo en kronologisk genomgång av den västliga världens historieskrivning från de gamla grekerna och framåt. Antikens, medeltidens, renässansens och upplysningens historieskrivning presenteras utan större överraskningar för fackhistoriker, men det är tydligt att boken även är riktad till en bredare historieintresserad allmänhet. Med detta i åtanke blir historieskrivningens historia hos Sandmo ovanligt nyanserad. Periodiseringar ifrågasätts och en handfull utvalda humanister och historiker får representera sin samtid, oavsett om de var i samklang med denna eller inte. Bokprojektet vann Universitetsforlagets facklitterära pris redan 2011, och har fått goda recensioner i norska dagstidningar. Det

är inte svårt att förstå varför. Som en introduktion till historievetenskapen är boken inbjudande och medryckande.

Bokens inomvetenskapliga relevans framkommer först i de tre avslutande kapitlen, om den "egentliga" historien, om den ouppnåeliga sanningen och om framtidens historia. Det första av dessa tre presenterar en mängd vetenskapsteoretiska inriktningar som varit historievetenskapligt inflytelserika, de flesta med en tillhörande -ism. Positivism, marxism, postkolonialism och strukturalism får samsas med civilisations- och globalhistoria, dekonstruktion samt kvinno- och genushistoria. Den generella utvecklingen, menar Sandmo, har gått från teleologiska förklaringar och fasta historiska stadier till stadier i upplösning, fragmentariserade berättelser och en historia utan mål och mening. Detta är, som sagt, inte på något sätt en okonventionell sammanfattning, men det är synd att bokens inledande fråga om hur vi förstår då nu inte får plats i denna genomgång. Varken hermeneutik eller historiedidaktik (och med det begrepp som historiemedvetande och erfarenhet) presenteras, och historievetenskapligt inflytelserika teoretiker såsom Hans-Georg Gadamer eller Paul Ricoeur nämns ingenstans i boken. I stället för att diskutera historievetenskapen i termer av förklaring och förståelse väljer Sandmo att använda begreppen "konstruktion" och "rekonstruktion", för att slutligen föredra Frank Ankersmits mellanväg "representation". Skillnaden kan tyckas kosmetisk, men är egentligen ett symptom på en av bokens mest framträdande drag: Få historiker skulle i dag hävda att man skalenligt rekonstruerar det förflutna, men desto fler sysslar med att i någon mån förklara antingen det förflutna eller nutiden. Att hävda att historiker inte längre anser sig rekonstruera ett förflutet skeende är därför både ofarligt och ganska bekymmersfritt. Man riskerar ingen kontrovers, och undviker varje form av inomvetenskaplig kamp och konflikt. I motsats till *Kampen om disciplinerna*, där konflikt är närvarande redan i titeln och understryks vidare i bokens introduktion, är Sandmos plädering för historievetenskapens vikt och värde färgad av ett tydligt konsensusperspektiv. Historia, konstaterar Sandmo, är spännande och oförutsägbart, och med undantag för en kontroversiellt icke-kontroversiell presentation av Hayden Whites troper blir det aldrig riktigt utmanande.

Med tanke på bokens okontroversiella framtoning och oviljan att slå fast vad historia är, var eller borde vara – det enda Sandmo insisterar på är, till syvende och sist, tvivel som grundläggande historievetenskaplig metod – är det förvånande att boken ändå har fått viss kritik av andra historiker. I en debattartikel i norsk *Historisk tidsskrift* (2015:2) har den norska historikern Anne Minken menat att Sandmos källanvändning inte uppfyller historievetenskapens minimumkrav: att fakta får ge vika för en god berättelse. Vanligtvis skulle sådan skarp kritik ha att göra med en övertolkning, men i

detta fall är det snarare fråga om det motsatta. Minken menar sig, via *SAOL* och Google, ha dechiffrerat ett stycke ur den reseskildring från svenskt 1600-tal som Sandmo i inledningen till *Tid för historie* identifierar som svårtolkad, med dagens mått mätt. Minkens kritik rör egentligen enbart detta enda exempel, men man får förmoda att hon ser detta som tecken på ett större problem. Hennes debattartikel visar dels att även ganska försiktiga böcker kan skapa kontrovers, dels att konflikt och kamp om tolkningsföreträde är mer närvarande än Sandmos genomgång antyder.

Pedersens, Stjernfelts och Køppes antologi erbjuder, åtminstone i detta fall, en välbehövlig motvikt till Sandmos inomvetenskapliga konsensus. De tre redaktörerna slår tidigt fast att konflikt är centralt i humaniora, att fältet mer än något annat har varit en plats för stridigheter kring till exempel vilken kultur vi lever i, vilken arbetsmarknad vi vill ha, hur välfärdssamhället kom till eller hur vi ska hantera nya, globala utmaningar som kulturell mångfald och extremism. Detta konfliktperspektiv är välformulerat, men enbart synligt i en handfull av antologins bidrag. Kanske kommer det allra tydligast fram i Pedersens och Finn Collins kapitel om kampen mellan olika människosyner i humaniora. Författarna identifierar fyra tolkningstraditioner, eller ”subjektsbegrepp”, som förstår människan främst som homo sapiens (biologisk), homo socius (kulturell), homo economicus (ekonomisk) eller homo juridicus (rättighetsbärande). Dessa människosyner har gått på tvärs genom och längs med en rad olika humanistiska discipliner, bestämt stridslinjer och tolkningstraditioner. I dag, skriver Pedersen och Collins, utmanas dessa traditionella typer av post- och transhumanismen, något som öppnar för ytterligare fronter och konflikter. Kapitlet är ett av de mest intressanta i en överlag mycket infallsrik och väl sammanhållen antologi. Till skillnad från Sandmos bok riktar sig *Kampen om disciplinerna* direkt till vetenskapssamhället, och konfliktperspektivet öppnar för ytterligare vetenskapsteoretisk och vetenskapssociologisk diskussion.

Den centrala skillnaden mellan Sandmos bok och den danska antologin är likväl själva forskningsobjektet. Sandmo fokuserar helt och hållet på den historiska disciplinen. *Kampen om disciplinerna* söker å sin sida hantera ”humaniora” som en heterogen helhet. Boken inkluderar skribenter från skilda akademiska discipliner – vetenskapsteori, psykologi, semiotik, sociologi, litteratur, filosofi, historia, informationsvetenskap, naturvetenskapernas didaktik, kognitionsvetenskap och kommunikationsvetenskap – och är ett resultat av det ambitiösa danska forskningsprojektet ”Humanomics: Mapping the Humanities”. Denna bredd till trots lyckas antologin med konststycket att, som tidigare nämnts, vara relativt väl sammanhållen. Kapitel refererar till varandra, och där ett kapitel slutar tar ett annat i flera fall vid. Innehållsligt är antologin uppdelad i tre övergripande delar. Den

första samlar kapitel under rubriken ”Vad gör humanistisk forskning?”. Hit hör bland annat Pedersens och Collins studie av människosyner, men också kapitel om till exempel data och metod i humanistisk forskning, humanistiska forskningsstilar eller – med ett metaperspektiv på det egna projektet – kartor och kartläggning i humaniora. Den andra delen behandlar tvärvetenskapliga gränsområden, såsom den samhällsvetenskapliga och kulturella vändningen i humaniora, humanioras roll i studiet av ”bubblor” (från tulpanlökar till IT och bostäder) eller humanioras inflytande på den undflyende naturvetenskapliga riktning som ibland har gått under namnet ”den nya vetenskapen”. Den tredje delen vänder sig – liksom Sandmo gör i slutet av sin bok – mot aktuella och framtida humanvetenskapliga riktningar, främst digitala medier, experiment och medicinsk vetenskap.

Det är, med andra ord, en bred förståelse av termen humaniora som antologin förespråkar. På några ställen, framför allt i inledningen, görs ett försök att definiera humaniora som begrepp och fenomen. Bokens redaktörer skriver i inledningen att de ställer sig kritiska till traditionella dikotomier kring vad humaniora är och inte är. Humaniora är inte, skriver de, förståelse i stället för förklaring, inte det unika i stället för det allmänna, inte ett kritiskt korrektiv till teknologins och naturvetenskapens dominans i samhället. Dessa klassifikationer kan ha enskilda poänger men överlag, menar författarna, finns det inga kvalitativa skillnader mellan forskning inom humaniora, samhällsvetenskap och naturvetenskap. Detta är, kan man tänka sig, ett försök att uppvärdera humanistisk kunskap i en värld där större delar av akademien inte talar om ”humanvetenskaperna” utan om *the liberal arts*.

Syftet med att, åtminstone på ett grundläggande plan, likställa olika vetenskapliga fält med varandra är därför beundransvärt – även om man kan ha synpunkter på att denna uppvärdering görs genom att poängtera humanioras likheter med naturvetenskap och inte humanioras särart, om det finns en sådan. Tyvärr gör likheterna med andra fakulteters forskning inte mycket för en definition av vad humaniora är, och varför *Kampen om disciplinerna* ändå uttryckligen handlar om ”humaniora”. Begreppet har självklart historiska rötter, men om det finns mycket lite som kopplar samman lingvistik och arkeologi, i stället för lingvistik och matematik, undrar man varför begreppet och indelningen har överlevt och, tycks det, frodats.

Ett kapitel skiljer sig från de övriga i *Kampen om disciplinerna*: historikern Uffe Østergårds genomgång av historieämnet mellan samhälls- och kulturvetenskap. Till skillnad från resterande kapitel är majoriteten av Østergårds text kronologiskt disponerad. Liksom Sandmo plockar han fram Herodotos ur bokhyllan för att sedan leda oss genom historieskrivningens historia. Liksom Sandmo hävdar Østergård något som ingen annan i antologin rör

vid. Historieforskning, skriver de båda, är framtidsmöjligheter som realiserades. Historieskrivning och historieforskning är ett sätt att förstå varför saker och ting blev som de blev, och varför de inte är annorlunda. Detta tål att understrykas. I övriga delar av *Kampen om disciplinerna* är det tydligt att teorier, synsätt och metoder nästan alltid har kommit utifrån och internaliserats av humanister. Resultatet blir att i en tvärvetenskaplig antologi får kvantitativa metoder, *big data* och andra samhälls- och naturvetenskapliga influenser stå i förgrunden. Sandmos okontroversiella men viktiga tvivel försvinner bland grafer och tabeller. Men kanske är det tvivlet, denna historievetenskapliga grundtanke, som bör gå på interdisciplinär export.

Maria Karlsson

Recensioner

Monografier

What is History For? Johann
Gustav Droysen and the
Functions of Historiography

Arthur Alfaix Assis

Berghahn, 2014, 234 s.

Arthur Alfaix Assis tillhör en yngre generation av brasilianska historiker med ett starkt intresse för historieteori och teori-historia. I centrum för hans avhandling står Johann Gustav Droysens historieteori, men den grundläggande fråga som vägleder avhandlingen handlar om historieskrivningens funktion, en fråga med uppenbar relevans också för nutida historieteori. Varför då intressera sig för Droysen? Den exemplariska historiesynens försvagning under 1800-talet har ofta förknippats med en försvagning av den pragmatiska dimensionen överhuvud, men Assis lyfter fram Droysens perspektiv som en intressant alternativ form av pragmatism.

I bokens första del, som främst bygger på tidigare forskning, ges en historisk översikt över olika föreställningar om historieskrivningens funktioner från antika, medeltida och tidigmoderna företrädare för den exemplariska historieiden till 1800-talets historism. Assis skiljer sedan på fyra olika argumentationsstrategier under 1800-talet som motsvarar olika sätt att förhålla sig till erfarenheten av samhällets grundläggande föränderlighet och kritiken mot exemplarisk historieskrivning: 1) den "autoteliska" motiveringen av kunskap som ett ändamål i sig (Ranke), 2) att avvisa kritiken av exemplarisk historieskrivning och försvara "traditionell pragmatism", 3) Friedrich Nietzsches "estetiska pragmatism" (som författaren medger är en delvis missvisande term), 4) Droysens "neo-pragmatism"

som kombinerar historismens grundläggande historisering av handlingsvillkor med anspråk på praktisk nutidsorientering och vetenskapens kritiska potential. Den resterande delen av boken behandlar detta fjärde alternativ.

I det andra kapitlet förklaras grunddragen i Droysens syn på historieskrivningens funktion. Droysen var kritisk mot Rankes passiva, kontemplativa och dätidsorienterade syn på "förståelse". På grund av samhällets föränderlighet borde historiska studier inte vara inriktade på att lära sig ett visst historiskt stoff eller på att imitera oföränderliga förebilder, utan på att lära sig att tänka historiskt. "Historiskt tänkande" innebär i korthet att sätta nutiden i ett historiskt perspektiv och visa hur nutiden har utvecklats ur det förflutna genom att knyta samman erfarenheten av det förflutna med en förväntad framtid och ur den synvinkeln uttolka de historiska förändringarnas innebörd. Det möjliggör en aktiv tillägnelse av det förflutna som format såväl det nutida samhället som tolkningssubjektet med dess tolkningskategorier. Det är en form av historisk kunskap som ska ge självförståelse för nutiden, visa hur det nutida har skapats av människor och synliggöra de nutida historiska betingelserna för mänskligt handlande. Tolkningen av nutidens historia är samtidigt ett teleologiskt föregripande av ett framtida mål och utgör ett led i arbetet med att förverkliga det "själv" som historieskrivningen handlar om. Sambandet mellan det förflutna och framtiden är således inte bara mekaniskt-kausalt, utan har också en ändamålsdimension som ger utrymme för mänsklig frihet. Det historiska tänkandets empiriska karaktär ska – i motsättning till spekulativ historiefilosofi och abstrakta normer – även främja aktörers verklighetssinne för vilken sorts utveckling

som är möjlig genom att synliggöra de krafter som format samhällsutvecklingen.

Hur praktiserade Droysen själv historiskt tänkande? En styrka i boken är att Assis inte bara analyserar Droysens teoretisk-metodologiska texter, utan också hans historieskrivning – särskilt verken om hellenismen och Preussen, föreläsningarna om de tyska frihetskrigen och biografen om fältmarskalken von York. Droysens allmänna historiesyn var influerad av Hegels historiefilosofi men han arbetade empiriskt, historiserade samtiden på ett mer dynamiskt vis och framhöll tydligare den kristna religionen. De två ledmotiv som vägleder Droysens historieskrivning är frihetsidéns förverkligande och försoningen mellan människa och Gud, teman som motsvarades av konflikter i Droysens samtid. Temana fungerar dels som kriterier för urval, beskrivning, bedömning och interpretation av olika händelser, dels som ett föregripande av framtida mål att förverkliga. Viktiga moment i frihetens historia var det antika Grekland, hellenismen, kristendomen, reformationen, de amerikanska och franska revolutionerna samt det prussiska frihetskriget mot Napoleon. Frihetskriget och den amerikanska revolutionen angav riktningen för möjligheten för olika folk att förverkliga sin frihet i en stat utan imperialistisk underordning, medan den franska revolutionens jakobinism hade visat hur oinskränkt folkmakt lätt kunde slå över i despotism och terror. På ett övergripande plan präglades Droysens historiesyn av framstegstro, men den gav samtidigt utrymme för omfattande kritik av det moderna samhällets skarpa sociala och politiska konflikter och den kapitalistiska ekonomins tendens att ersätta traditionella värden och stabila ägarförhållanden med ett nytt slaveri och brutaliserande materialism. Gentemot konservativa som förkastade revolutionens frigörelse och den radikala oppositionens ahistoriska och deterministiska ”materialism” som hotade människans frihet anknöt Droysen i stället till en ”tysk” reformistisk väg i riktning

mot kulturell och moralisk utveckling, försoning mellan Gud och människa och förverkligande av människans frihet i en självständig stat. Som Assis påpekar fanns det i Droysens föreställning om Preussen som den stat som hade kommit längst i denna utveckling flera svärsmälta inslag i relation till vår tids ideal om demokrati och jämlikhet.

Flera av Droysens verk ger uttryck för ett tydligt politiskt budskap och har en tendens till politisk instrumentalisering. Assis nöjer sig dock ofta med att konstatera att historieskrivningens utformning överensstämmer med Droysens egna politiska ideal. Men instrumentalisering består knappast i att historieskrivningen harmonierar med politiska ideal utan i *hur* tolkningen är utformad för att motivera idealen. Här skulle analysen vinna på större känslighet och en ordentlig undersökning av hur budskap underbyggs historiskt och hur konflikter mellan olika politiska riktningar hanteras.

Vidare hävdar Assis att Droysen, för att motivera sitt politiska budskap, tenderade att återfalla i den exemplariska pragmatism som han själv hade kritiserat, men här vore det värdefullt med större differentiering av historieskrivningens möjliga funktioner. Assis läser i flera fall in ett exemplariskt argumentationsmönster där jag i stället skönjer ett genetiskt. Så tycks exempelvis de prussiska reformerna inte främst användas som en ahistorisk förebild, utan för att ange en utvecklingsriktning att fullfölja. Denna substantiella genetisk-historiska funktion ägnas förvånansvärt nog nästan ingen uppmärksamhet, medan den formella förmågan till genetiskt-historiskt tänkande lyfts fram som Droysens intressanta bidrag. Ytterligare en funktion hos Droysen som vore relevant att behandla mer utförligt är kulturell utveckling och bildning i form av förverkligande av subjekts förmågor, inte bara förmågan till historiskt tänkande.

Trots att man kan rikta invändningar mot vissa av de principiella resonemangen och att det ibland blir oklart huruvida de

funktioner som diskuteras gäller historisk kunskap, historieskrivning eller historiska studier, är det en mycket intressant, initierad och lärorik studie som inte bara ger en god bild av Droysens historiesyn och uppfattning om historieskrivningens funktion, utan därigenom också artikulerar ett beaktansvärt perspektiv på historiens nytta.

Martin Wiklund

Att hasta mot undergången.
Anspråk, flyktighet, förstållning
i debatten om konsumtion i
Sverige 1730–1830

Leif Runefelt

Nordic Academic Press, 2015, 368 s.

Den svenska frihetstiden var befolkad av en mängd märkliga figurer som sprätthökar, fjollor och utklädda apor. I sin studie *Att hasta mot undergången* visar Leif Runefelt hur dessa karaktärer och en mängd andra måste förstås som uttryck för den svenska debatten om konsumtion 1730–1830. Tiden präglades som bekant av en begynnande konsumtionsrevolution som innebar att en rad varor blev mer allmänt tillgängliga för större delar av befolkningen. Det handlade inte bara om olika kolonialvaror som kaffe och te, tobak och socker, utan också om färgade bomullstyger och porslinsvaror samt mycket, mycket annat. Företeelserna var visserligen inte nya. Håkan Möller har exempelvis analyserat stormaktstidens motsvarande debatter i *Lyx och mode i stormaktstidens Sverige* (2014). Ändå är Runefelts tidsram i högsta grad relevant eftersom 1730-talet innebar att konsumtionsdebatten tydligare breddades utöver de religiöst betingade argumenten, något som i sin tur byggde på ett välkänt ökat inflöde av varor. Det var med andra ord ingen tillfällighet att Mary Wollstonecraft, efter att ha landat i Göteborgs skärgård 1795, bjöds på en kopp kaffe.

Styrkan i Runefelts studie är att den går långt utöver konsumtionsdebatten.

Övertygande och med botten i en mycket omfattande empiri med fokus på pamfletter, press, sedelärande litteratur, etnografisk litteratur, dramatik, riksdagsprotokoll och förordningar, visar Runefelt hur debatten speglade en förändrad syn på förhållandet mellan konsumtion och samhällsordning. Metoden är vad Bo Lindberg har kallat ordbrukshistorisk. Stora mängder material har gått igenom på jakt efter återkommande och betydelsebärande ord som fjolla, apa eller mode. Det har inneburit att genreövergripande motivbilder kunnat identifieras på bekostnad av den enskilda textens unika sammanhang.

Resultatet är en nyskapande väv av diskurser. En första kallar Runefelt igenkännbarhetens diskurs som uttryckte vikten av att det gick att känna igen en individs värde och position i samhället på hennes olika uttryck som klädsel, sätt att tala och föra sig med mera. Om exempelvis konsumtion av kaffe eller tobak spreds till andra samhällsgrupper än de mest välbärgade innebar det att dessa varor fungerade sämre som markörer i en igenkännbarhetens diskurs. Ett sätt att motverka denna tendens var de olika överflödsförordningar som reglerade konsumtion ända fram till början av 1800-talet. En annan genreövergripande diskurs som Runefelt identifierar kallar han beständighetens diskurs. Den handlade om att bevara etablerade samhällsordningar och dygdemönster samt att motstå nya varor, vanor och tankar som antogs vara korrumpierande. Båda dessa diskurser betonade kontinuitet och motstånd mot förändring. En tredje diskurs, könsmaktsordningens, var mer splittrad i och med att den inte bara utgick från en gammaltestamentlig betoning av kvinnans betydelse för hemmet och familjen utan också inbegrep en överlagrad syn på kvinnans plikt att vara behaglig i det offentliga.

Bokens andra halva handlar om fyra processer som utmanade de tre diskurserna, framför allt den syn de representerade av konsumtion som ett samhällsproblem i och med att den utmanade det bestående och

relationerna mellan könen. Runefelt kallar det för en kollision mellan föreställningar om en samhällsordning och en pågående omvandlingsprocess. En första utmaning mot existerande diskurser som framkommer i källorna var det framväxande urbana sällskapslivet. En andra var en ökande acceptans för mode som en reglerande kraft inom urban kultur. En tredje gällde hur konsumtion som betraktats som urban i början av undersökningsperioden blev alltmer spridd också på landsbygden med exempel som kaffe, bomull och indigo. En fjärde process som Runefelt identifierar var den som innebar att argumenten för nyttan av lyxkonsumtion försvagades i stället för att förstärkas då produkterna spreds till nya, bredare delar av samhället.

I slutsatserna knyter Runefelt an till undertiteln begrepp anspråk, flyktighet och föreställning som centrala i konsumtionsuttrycken. Genom konsumtion kunde individer förstå sig och därmed också skaffa sig anspråk som inte varit möjliga tidigare. Samtidigt låg det något lastbart i att låta sig styras av sina omedelbara begär, något som manifesterades i en flyktighet.

Som borde framgå av detta korta referat har Runefelt genom skicklig användning av existerande forskningsresultat lika mycket som en imponerande bred empirisk beläsenhet lyckats skapa en ny förståelse för välkända företeelser, från frihetstid, över gustaviansk tid och in i karljohanstid, genom att hänföra dem till grundläggande föreställningar om människan som samhällsvarelse. Det hela försämras inte av inramningen i en välproducerad volym där knappast något sparats; tryckbidraget torde ha varit generöst. Runefelt stärker med denna studie sin position som en av Sveriges just nu skickligaste och intressantaste historiker, inte minst genom att visa på nyttan av att strunta i uppdelningar mellan olika historiska discipliner som idéhistoria och ekonomisk historia.

Visst kan somligt ifrågasättas. Exempelvis tror jag att studien hade kunnat vinna på en omvänd disposition som inneburit

att en redovisning och analys av de historiska processerna föregått den diskursiva responsen, även om jag inser att det skulle ha skapat andra problem. Det tynger de inledande analyserna av diskurser att de processer som de är reaktioner på inte beskrivs förrän senare. På detaljnivå beklagar jag att personregistret är begränsat till historiska aktörer och inte också omfattar forskare som omnämns i texten, från Jürgen Habermas till Alan Hunt. Men detta är petitesser som inte kan rubba det bestående intrycket av en viktig studie som i kraft av ett mycket omfattande källarbete lyckas höja analysen till de existentiella nivåerna.

Thomas Kaiserfeld

Propagandakrig. Kampen om Norge i Norden og Europa 1812–1814

Ruth Hemstad

Novus, 2014, 561 s.

Dagens politiska situation i Europa väcker frågan om unionen som politisk organisationsform har spelat ut sin roll. Ruth Hemstads bok *Propagandakrig. Kampen om Norge i Norden og Europa 1812–1814* besvarar inte denna fråga, men sätter vår europeiska politiska samtid i ett historiskt perspektiv och pekar ut ett politiskt arv som fortfarande är verksamt. Boken behandlar en turbulent osäker tid i Napoleonkrigens Europa, präglad av omstruktureringar av det geopolitiska landskapet. Kriget fördes som tidigare med vapen och diplomati, men i växande utsträckning också med propaganda. Efter den franska revolutionen och i takt med den medietekniska utvecklingen insåg många makthavare att den folkliga opinionens stöd var avgörande för att få politisk legitimitet. Opinionsen är världens drottning, som den svenske kronprinsen Karl Johan uttryckte det. Men hur vinner man opinionen? Hemstads studie handlar mindre om en opinion som formerar sig själv, än om olika maktters försök att syste-

matiskt och målmedvetet påverka folkliga stämningar. För att lyckas med detta måste hela arsenalen av propagandistiska knep utnyttjas, skriver Hemstad, och tar hjälp av Jacques Elluls definition av propaganda för att synliggöra hur konsensus skrivs fram, hur motståndaren misstänkliggörs, hur existerande föreställningar och missnöjesyttringar aktiveras.

Bokens syfte är att skildra propagandakriget i kampen om Norge 1812–1814. Under våren 1814 konstituerade sig norrmännen som en självständig stat, med egen författning och egen monark. Fredsavtalet i Kiel den 14 januari samma år tvingade Danmark att överlåta Norge till Sverige, vilket slutade i en union mellan Norge och Sverige hösten 1814. Hemstad vill använda en "politisk-bibliografisk metod" för att kartlägga propagandaaktiviteten i Norge och Sverige under dessa år. Genom en imponerande "mediearknologisk utgrävning" i arkiv, samlingar och bibliotek visar hon på omfånget, utbredningen, innehållet och mottagandet av olika propagandaskrifter. Materialet är rikt och omfattar allt från pamfletter, tidningsartiklar, kopierade handskrifter, privat och diplomatisk korrespondens, proklamationer, dagböcker till bulletiner.

Hur såg då den svenska propagandaverksamheten ut? Det gällde att vinna gillande både inom Sverige och utomlands för en ny geopolitisk realitet, den skandinaviska halvön. Detta begrepp var nytt i europeisk politik runt 1813, men blev ett återkommande argument för Karl Johan som menade att föreningen mellan Sverige och Norge var geografiskt naturlig och därför garanterade fred och trygghet i Norden. Föreningen var naturlig, och tänktes därför ske frivilligt och i form av en union, alternativt en federativ stat. Länderna, hävdade man, tillhörde historiskt sett samma stam av fria folk. Ett viktigt argument var följaktligen att Norge skulle beredas en egen konstitution. De över tusen svenska pamfletter som spreds i gränstrakterna spelade därtill på ett

antaget missnöje med det danska styret i Norge. Visst behandlade danskarna Norge som sin koloni?

Svenskarna missbedömde dock norrmännens inställning. Den antagna konsensusen om fördelarna med unionen hade dålig täckning. Hemstad visar på ett gammalt "nationalhad" mot Sverige, vilket kan förklara varför danske kronprins Christian Frederik, som våren 1813 skickades till Norge för att motarbeta svenskarnas påtryckningar, kunde samla norrmännen under slagordet "Heller död enn svensk!". Norsk propaganda misstänkliggjorde svenska löften om en egen konstitution; landet ansågs snarare riskera att bli en slavstat under Sverige och Karl Johan, denne slaktare som ville skicka norska soldater i strid utomlands. Bilden stärktes av att Sverige hade understött den brittiska blockaden av korntransporter till Norge från Danmark, och därmed låtit norska folket svälta. Från predikstolarna uppmanades församlingarna till helig kamp mot landet på andra sidan bergen. En förening med Sverige skulle vara som en pakt med djävulen själv. Många hoppades på att Storbritannien skulle komma till Norges undsättning, och man skickade sändebud till London där "the Norwegian question" blev föremål för debatt mellan regeringspartiet och oppositionen i parlamentet. Oppositionen lyfte fram folkrättsliga argument om att Danmark inte hade rätt att överlåta norrmännen till Sverige, som vore de boskap. Man ifrågasatte också idén om naturliga gränser: varför inte säga att havet förenar och bergen skiljer? Storbritannien valde ändå slutligen att följa det löfte som man 1813 hade gett Karl Johan att stödja hans geopolitiska strategi, med förbehållet att svenskarna måste verka för norrmännens "happiness and liberty". Men då hade norrmännen redan fastslagit sin konstitution i Eidsvoll den 17 maj 1814, samt valt Christian Frederik till kung. Även om detta gav Norge propagandapoäng lät de europeiska stormakterna Norge förstå att

man måste finna sig i politiska realiteter; unionen med Sverige var den enda vägen, annars riskerade landet att hamna i krig. Karl Johan erkände därpå den norska "grunnloven", men inte Christian Frederik som landets kung. Den 4 november 1814 förenades Norge och Sverige i en union. Nu började arbetet med att få helt olika verklighetsbilder att förenas till en gemensam förståelse. Hemstad noterar att den nödvändiga mentala omorienteringen mot förmodan gick ganska lätt. Det tidigare nationalhatet mot Sverige övertygade inte längre.

Hemstad summerar att kampen om Norge till stor del skedde med pennan som vapen. Hon pekar på fyra resultat: För det första var alla norska publikationer pro-norska. För det andra att det undersökta materialet av propagandatexter bäst förstås i en vidare europeisk kontext. För det tredje visar materialet att de svenska löften till Norge om en egen konstitution garanterades av stormakternas politiska intressen. För det fjärde att sanningar skiftar: "Heller död enn svensk!" var ett verksamt slagord våren 1814, understött av myten om det frihetskämpande norska folket som slogs mot det förslavande svenska oket. Hösten 1814 hade myten förlorat i trovärdighet. Det fanns inget enat norskt folk som inte ville bli svenskt, nu var det hotande slavoket i stället danskt. Vem vann på propagandakriget frågar sig Hemstad till sist. Hon menar att Karl Johan fick rätt vad gällde fred och lugn i Norden. Han lyckades dock aldrig ändra "grunnloven" så att den skulle passa hans politik bättre, eller hindra firandet av den 17 maj.

Hemstads bok ger en nyanserad och tankeväckande bild av propagandakriget om Norge under åren 1812–1814. Vissa upprepningar stör läsningen en smula och ibland döljer det omfattande källmaterialet de större linjerna, men Hemstad har ett medryckande sätt att förmedla historien på som gör att man inte tappar tråden. Tyvärr saknar boken index, men i gengäld finns en bibliografisk exkurs med en uppställning

över studiens undersökta publikationer. Detta kommer vara till stor nytta för framtida forskare.

Cecilia Rosengren

Daughters of the Trade. Atlantic Slavers and Interracial Marriage on the Gold Coast

Pernille Ipsen

University of Pennsylvania Press, 2015,
269 s.

Det finns en betydande tradition av kolonialhistorisk forskning i Danmark, inklusive behandlingen av den danska slavhandeln och dess historia. Denna forskning har däremot länge saknat en djupare ingång i de dansk-afrikanska nätverken och de nära familjeförhållanden som uppstod mellan danska män och ghananska kvinnor i slutet av 1600-talet. I Pernille Ipsens *Daughters of the Trade* lyfts just dessa kvinnors roll fram med ett nytt perspektiv. I boken belyser författaren relationernas och nätverkens betydelse mellan år 1700 och 1850 vid Christiansborg, det danska slavhandelsfortet och ett av de mer betydande handelscentra i Västafrika inom den atlantiska världen.

Blandäktenskapen mellan europeiska män och afrikanska kvinnor, eller *cassare* som de allmänt benämndes, var en tradition som hade etablerats av portugiserna på den afrikanska västkusten redan under 1400-talet, och som överlevde fram till mitten av 1800-talet. *Cassare*-förhållandena, som senare även skulle erkännas officiellt av danska kyrkan mot mitten av 1700-talet, tillät en social samlevnad utan att parterna var tvungna att inordna sig helt i den andres kultur. I flertalet fall där danska tjänstemän återvände till hemlandet kunde äktenskapet helt enkelt upplösas. Förhållandena har huvudsakligen förståtts som strategiska relationer, där äktenskapet å ena sidan kunde fungera som en karriärförutsättning för danska tjänstemän, å

andra sidan som en positiv aspekt för de afrikanska lokalsamhällenas ekonomiska förbindelser till Europa. Äktenskapen ledde till framväxten av euro-afrikanska släkter som blev starka aktörer på Guldkusten och som började uppvisa en blandkultur som kännetecknades genom bland annat sin materiella egendom, ofta försedd med starka europeiska markörer.

Daughters of the Trade går emellertid längre och djupare in på betydelsen av och problematiken kring dessa äktenskap. Med grunden i genusvetenskaplig analys binder Ipsen ihop *cassare*-kvinnornas sociala och kulturella historia, en imponerande helhet av personporträtt som sträcker sig över sex generationer. Dessa porträtt diskuteras som en del av en större historisk kontext som handlar om rasifieringen av sociala skillnader i Västafrika under den atlantiska slavhandels långa epok. Från att i början ha kretsat kring klass och genus, så började äktenskapens genomgående asymmetriska maktrelationer mera ta fasta på skillnaden mellan afrikaner och euro-afrikaner. I Christiansborg och den närliggande byn Osu övergick den sociala stratifieringen i stort att alltmer kretsas kring olika rasuppfattningar än något annat, en av många följder av slavhandels sociala verklighet.

För att göra denna omfattande analys har författaren företrädesvis använt sig av danska källor: korrespondens från Christiansborg till Köpenhamn, samt prästerskapets brevväxling med biskopen i Själland och de danska handelskompanierna. Detta kompletteras även med reseberättelser om Västafrika, ofta sådana som publicerades i sin samtid. Det handlar alltså huvudsakligen om källor som skrivits av män för män, oftast i administrativa sammanhang. Detta ger naturligtvis upphov till vissa oklarheter och bristfälligheter i analysen, men det är här som författarens förtrogenhet med materialet och problematiken gör det möjligt att utvinna så mycket mellan raderna. Ipsen lyckas med att ge de euro-afrikanska kvinnorna en egen röst och skärskåda deras roll och betydelse i mötet med de olika

samhällena. I förlängningen skulle det dock vara av stor vikt att undersöka källor som möjligtvis kunde belysa dessa kvinnors erfarenheter på ett mera omfattande sätt.

Daughters of the Trade är som helhet ett sällsynt intressant och viktigt bidrag till den atlantiska världens social- och kulturhistoria, som bland annat visar att den danska Guldkustens historia i många avseenden skiljer sig märkbart från de mera välstuderade holländska, franska och brittiska besittningarna i Västafrika. Boken är att rekommendera för såväl studenter och forskare av Afrika och den atlantiska världen som för läsare med ett intresse av kolonialhistoria och mångkulturella samhällen.

Victor Wilson

De frimodiga. Barnmorskor, födande och kroppslighet på 1700-talet

Kirsi Vainio-Korhonen

Svenska litteratursällskapet i Finland,
2016, 230 s.

I denna bok redogör Kirsi Vainio-Korhonen, professor i Finlands historia vid Åbo universitet, för de kvinnor som under 1700-talet kom från Sveriges dåvarande östra riksdel till Stockholm för att utbilda sig till barnmorskor – för deras liv, verksamhet och auktoritet. Studien gavs ut 2012 och har nu översatts till svenska av Camilla Frostell.

I detta bidrag till historieskrivningen om kvinnors arbete och makt under tidigmodern tid vill Vainio-Korhonen nyansera en del genushistoriska rön om underordning och dolt aktörskap under 1700-talet. I ett slutkapitel diskuteras kvinnors bristande juridiska självbestämmande mellan sent 1600- och tidigt 1800-tal i kontrast till barnmorskans prestigefyllda yrke. De teoretiskt och praktiskt utbildade, edsvurna och auktoriserade 1700-talsbarnmorskorna hade privilegier, god ersättning för sitt arbete och besatt en position och ett

kunnande med ursprung i de europeiska städernas medeltida hantverkstradition. De bistod inte bara vid förlossningar utan ägnade sig åt öppen myndighetsutövning, vittnade i rättsmedicinska processer, hjälpte till att fastställa människors kön och förrättade nöddop. Vainio-Korhonen understryker professionens höga status och ansluter sig vagt till Margaret Hunts konstaterande att barnmorskeyrket runt om i Europa inte tycks ha marginaliserats eller förfallit i samband med moderna professionaliseringsprocesser.

Dessa frågor diskuteras i bokens elfte kapitel medan studien dessförinnan har en mer essäistisk karaktär, utan uttalade forskningsfrågor eller dialoger med tidigare forskning. Dispositionen antyder en barnmorskas karriärväg och vi får följa ”de frimodiga” på lärdomens väg, i huvudstaden, i tjänsten, och så småningom i termer av åldrande och död. Med säker hand lotsar Vainio-Korhonen läsaren i de finska 1700-talsbarnmorskornas spår och en känsla för nyanser samsas fint med presentationer av konkreta resultat.

Baksidestexten annonserar att vi i studien inte bara får följa de första yrkesutbildade barnmorskorna i Finland utan att boken också handlar om 1700-talets uppfattningar om sexualitet och kvinnokroppen. Thomas Laqueur, Jonas Liliequist, Inger Lövkrona, Eva Helen Ulvros, Karin Hassan Jansson och Kekke Stadin refereras men det är oklart i vilken mån Vainio-Korhonen egna källor, de elevmatriklar, skrifteböcker, uppgifter om födda, vigda och döda, och protokoll från Collegium medicum som granskas, tillför något kropps- eller sexualitetshistoriskt nytt. I stället presenteras läsaren för en tämligen sliten bild av ett frisinnat och tolerant 1700-tal då pigor och drängar rasade på höskullarna i kontrast till 1800-talets påstådda prydhed. Här hade det varit uppfriskande med en tydligare redogörelse för forskningsläget i relation till de egna källorna. Vad vet vi sedan tidigare och hur förändras kunskapen om vi beaktar det aktuella källmaterialet?

En glidning mellan sekundär- och primärlitteratur framträder också i bokens två första kapitel. Här är de viktigaste referenserna inte Vainio-Korhones egna källor från 1700-talet utan Vilhelm Djurbergs och Birger Lundqvists arbeten från 1940-talet om Johan von Hoorn, anatomin, och det svenska barnmorskeväsendet jämte en bok om barnafödandet i Frankrike från medeltid till 1700-tal. Den som bara läser runt brodtexten märker inte så mycket av detta eftersom författaren sällan markerar vad som är egna resultat och när resonemangen bygger på tidigare forskning. Det är lite synd men har kanske varit en eftergift för att få till en mer flytande framställning eller för att tilltala en läsekrets bortom de egna historikerkollegerna.

Sett i relation till studien i dess helhet är dock detta en småsak. Vainio-Korhonen landar i flera viktiga resultat och kan dessutom konstatera att ge liv åt ett historiskt sammanhang. Hon redogör för konkreta liv och personer och vi får ta del av de utbildade barnmorskornas arbetssätt och kunnande. Galant diskuteras det symboliska värdet av att studera i ett maktcentrum, barnmorskornas plats i offentligheten, deras behörighet, skräidentitet och delaktighet i en ämbetsmannakår. Mest engagerande är det åttonde kapitlet om barnmorskan och den födande kvinnan. Här diskuteras 1700-talets stora barnadödlighet, hur det kunde gå till vid komplicerade förlossningar, med barn som inte kom ut och vilka metoder som då stod till buds.

Studien är inne på att kvinnor tidigt haft en position som förvaltare av praktisk och teoretisk kunskap. Barnmorskeleverna tog sig snabbt an den nya möjligheten till utbildning och gav sig i kast med ett läsnande som inte gick ut på repetera välkända delar av katekesen utan på att aktivt förstå nytt vetande. Det förväntades av barnmorskorna att de skulle vara ”gudfruktiga men frimodiga”, som Vainio-Korhonen skriver. Avsnittet om barnmorskeutbildningen är på många sätt bra och fungerar som en viktig upptakt till bokens senare delar men

reproducerar också en rad motsatspar som eventuellt skymmer mer än de fördjupar och tydliggör. Allmoge ställs mot borgerskap, land mot stad, bakåtsträvanden mot framsteg, gudomlig vägledning mot bildat förnuft, och ett gudfruktigt förhållnings-sätt mot ett frimodigt. Detta är lätt hänt. Historieskrivningen om upplysningen är full av dikotomier och att beskriva tidens bildningsprojekt i andra termer kan vara en utmaning i sig. Samtidigt vet vi att gudfruktighet för 1700-talets människor alls inte stod i kontrast till bildning och systematisk kunskapsinhämtning. Tvärtom kunde, under hela seklet, det ena ge liv och bekräftelse åt det andra. Det var först under 1800-talet som tro och vetande började framställas som varandras motsatser, många gånger inom ramen för en framstegstanke med vag förankring i faktiska förhållanden. Att samtidigt vara gudfruktig och frimodig var under 1700-talet ingen motsättning och kanske bör barnmorskorna även i andra avseenden hellre beskrivas som bärare av olika världar och begrepp än som exceptionella härförare i seklets kamp mot den höga barnadödligheten.

Maja Bondestam

I begynnelsen var dådet. Talet och tystnaderna om våld mellan män från 1700-tal till tidigt 1900-tal

Christopher Collstedt

Daidalos, 2015, 284 s.

Christopher Collstedts bok *I begynnelsen var dådet* är resultatet av det treåriga forskningsprojektet "Män som offer för våldsbrott. Synen på våld mellan män i samhällsdiskurs och rättslig hantering. En komparation över tid" finansierat av Brottsofferfonden.

Studien tar sin utgångspunkt i det nutida samhällets "ensidiga fokusering" på mäns våld mot kvinnor. Det råder en

påfallande tystnad om män som offer för våld från andra män, konstaterar Collstedt helt riktigt. Tystnaden har, enligt Collstedt, sin grund i ett historiskt utformat vetande, som underbygger och befäster en diskurs som definierar könskategorierna med utgångspunkt i stereotypa föreställningar om manliga och kvinnliga egenskaper. Förövaren konstrueras med hänvisning till stereotypa föreställningar om maskulina kroppar och egenskaper såsom aggressivitet, brutalitet, handlingskraft, fysisk styrka etcetera. Offren konstrueras på motsvarande sätt efter föreställningar om kvinnlighet, såsom fredliga, försvarslös, passiva, sårbara, fysiskt svaga etcetera. Dikotomin "förövare" och "offer för våldsbrott" är en produkt av denna diskurs och den tenderar att osynliggöra grupper av individer som inte kan placeras in i dessa kategorier. En sådan grupp är mäns utsatthet för mäns våld och den begränsar möjligheten att tala, skriva och tänka om män som utsatta och som offer för andra mäns våldsbrott.

Bokens syfte är att klarlägga den historiska utvecklingen av den nutida samhällsdiskursen om den "våldsamme mannen" och tystnaden kring den våldsutsatte mannen. Collstedt argumenterar för att denna för Sveriges del kan spåras till historisk-epistemologiska omorienteringar och diskursiva processer som präglade samhälls- och rättsutvecklingen under perioden från slutet av 1700-talet till 1900-talets början. Hans tes är att framväxten av en modern världsbild baserad på en vetenskaplig och empiriskt grundad verklighetsuppfattning inklusive en biologisk människosyn hade en avgörande betydelse för (om)formuleringen av diskursen kring våld, kön och utsatthet, i synnerhet våld mellan män.

Collstedt vill särskilt belysa två sådana diskursiva processer som vävdes samman och förstärkte varandra. Den ena är statsmaktens strävan att skapa kontroll över rättspraxis och omformuleringen av den våldsdrabbade mannens position och ställning i brottmålsprocessen. Under den

undersökta perioden utvidgade och fördjupade statsmakten på olika sätt sin kontroll över befolkningen och rättsskipningen, vilket fick djupgående följder för hanteringen och bedömningen av våldsbrottslighet. Målsägarens position kringskars, från att ha varit en framskjuten och drivande roll i målet blev målsägaren nu en passiv part utan makt att kunna plädera för sin sak och sätta "egna" ord på sin upplevelse och själv kräva sin rätt. I sin analys finner Collstedt att ansvaret successivt överfördes på staten och att den målsägande mannen därmed fräntogs makten och utrymmet att föra sin egen talan och att kräva sin rätt. Brottsoffret tystades.

Den andra diskursiva processen är statsmaktens alltmer kraftfulla strävan att normalisera samhället och skapa kontroll med hjälp av vetenskapen genom att klassificera och om nödvändigt oskadliggöra individer vars kroppar, psyken och handlingar på olika grunder ansågs abnorma, patologiskt avvikande och samhällsfarliga. Här studeras hur den moderna biologiskt och psykologiskt orienterade diskursen om kön och våld utformades och förmedlades i några tongivande verk av Charles Darwin och Sigmund Freud. Mäns våld biologiserades – blev en "naturdrift" – med evolutionsteorin, för att därefter psykologiseras. I början av 1900-talet fördes denna kunskap vidare av läkare som fick en framträdande roll i att förklara och bekämpa våldsbrottslighetens biologiska och psykiska orsaker. Den våldsamme mannen och våldsbrottslingens natur gjordes till föremål för intensiv (medicin)vetenskaplig diskurs- och kunskapsproduktion.

Collstedt drar slutsatsen att genom dessa båda diskursiva processer begränsades benägenheten och utrymmet att utforska och i offentliga sammanhang uppmärksamma och debattera frågor avseende den våldsdrabbade mannens situation.

Bokens fyra teman – lagstiftning och samhällelig diskurs, vetenskaplig diskurs, rättspraxis och dess relation till dessa

båda diskurser, samt det våldsdrabbade subjektets röst – är vida nog för att bilda separata studier. Kapitlen 3–5 om det vetenskapliga vetandet är mycket omfattande och detaljerade, för att inte säga pratiga, något som tyvärr också präglar boken som helhet. Detta är synd då varje kapitel bygger på ett rikt källmaterial och rymmer en omfattande analys.

Collstedt lyckas inte heller i sin sammanfattande diskussion lyfta fram sina slutsatser och visa att dagens tystnad kring mäns våld mot andra män och talet om "den våldsamme mannen" har sina rötter i rättsutveckling och vetenskapliga diskurser. Den genus- och maskulinitetsforskning som han så prompt avvisar hade här kunnat vara till hjälp. Denna forskning, som enligt Collstedt ensidigt har fokuserat mäns våld mot kvinnor har osynliggjort män som brottsoffer. Men i motsats till Collstedt vill jag hävda att det är just genus- och maskulinitetsforskningen som har synliggjort mäns våld mot andra män och därmed synliggjort män inte enbart som våldsutövare utan även som brottsoffer. Dessförinnan talades överhuvudtaget inte om mäns våldshandlingar i termer av "den våldsamme mannen", det vill säga som handlingar utförda av män mot andra män. Detta framgår med all tydlighet av Collstedts exempel. Tystnaderna kring "våld mellan män" har djupa rötter i patriarkala samhällsstrukturer där mäns våld inte ifrågasätts, utan uppfattas som ett normalt inslag, och därför inte behövde formuleras i "tal" eller problematiseras. "Talet" om mäns våld som just manligt våld och om män som våldsoffer kan vi tacka genus- och maskulinitetsforskningen för. Det är ett tal som har brutit de historiska "tystnaderna" om "den våldsamme mannen".

Inger Lövkrona

På damsidan. Femininitet, motstånd och makt i svensk idrott 1920–1990

Helena Tolvhed

Makadam, 2015, 295 s.

Damidrott är ett underutforskat område inom den svenska idrottshistoriska forskningen. Därför är Helena Tolvheds bok *På damsidan*, om kvinnor och idrott 1920–1990 ett extra välkommet tillskott.

Tolvhed inleder boken med att poängtera att idrotten från etableringsfasen sågs som en manlig aktivitet som syftade till att fostra nationens män till en hård fysik och till en fast och modig karaktär. Hon påpekar att damidrotten därför ansågs vara en icke-fråga, och senare ofta betraktades som opassande eller osedlig. Syftet med Tolvheds bok är tudelat i ett kvinnohistoriskt och ett genushistoriskt syfte: dels att lyfta fram de kvinnor som osynliggjorts eller glömts bort i den historiska idrottsforskningen, dels att undersöka hur socialt och kulturellt görande av genus fungerat inom idrottsfältet. Avsikten med boken är inte att ta ett helhetsgrepp kring damidrotten och vilka typer av idrott som kvinnor utövade. Tolvhed vill i stället visa hur det talats om idrottskvinnor, vilka identiteter som formerats och utmanats samt slutligen vilken betydelse som idrotten haft för de kvinnliga utövarna.

Det teoretiska perspektivet är inspirerat av Judith Butler och queerteori men framför allt av Joan W. Scotts utgångspunkter om hur genus görs på olika nivåer: symboliskt, normativt, institutionellt och som identitet. Undersökningen fokuserar på hur genus konstrueras i relation till idrott, hur processerna sett ut historiskt och hur konsekvenserna av genusformationerna påverkat individer och samhället.

Genom fem nedslag, under perioden 1920–1990 och i olika idrottsgrenar, visar Tolvhed hur idrottskvinnor har utmanat rådande normer för femininitet. I den första empiriska delstudien undersöks det separa-

tistiska och feministiska idrottsförbundet Svenska Kvinnors Centralförbund för Fysisk Kultur (SKCFK), som drevs utslutande av kvinnor från 1924 och fram till mitten av 1930-talet. Förbundet har inte undersökts grundligt tidigare. I kapitlet sätts SKCFK in i en historisk kontext i vilken kvinnor krävde större deltagande i offentligheten. Tolvhed konkluderar att SKCFK både ville politisera idrotten och vara aktiva deltagare inom det idrottsliga fältet. Dessutom visar hon hur förbundets arbete kan tolkas som ett avståndstagande från ståndpunkten att kvinnor sågs som passiva och reducerades till att vara endast kroppar. Drivkraften för SKCFK var i stället att kvinnor skulle kontrollera, använda och leva sina kroppar. Kapitlet som följer handlar om samma tidsperiod men fokus ligger på den process som ledde till att särorganisering inom idrott (SKCFK) och Sveriges Kvinnliga Idrottsförbund (SKI) gick upp i Riksförbundet (RF). Tolvhed ser hur engagemanget blev mindre stabilt och hur diskussionerna om damidrotten inom förbundet tunnades ut under 1930-talet. Integrerandet av de kvinnliga idrottsorganisationerna i RF skyddade den manliga idrotten från att framstå som ”feminiserad eller löjeväckande”. Men samtidigt som det aktiva motståndet mot kvinnors idrottande avtog med integreringen i RF följde samtidigt marginalisering och försämrade möjligheter att utveckla verksamheten.

Den tredje delundersökningen flyttar fokus från förbund till individ. I kapitlet undersöks Ewy Rosenqvist, ”en av Sveriges genom tiderna mest framgångsrika rallyförare”, som var aktiv i slutet av 1950-talet och under 1960-talet. Materialet för delstudien utgörs av en intervju med Rosenqvist, pressmaterial och en självbiografi. Genom att undersöka en individ synliggör Tolvhed hur ambivalent inställningen varit till kvinnliga idrottare. Här illustrerar hon hur pressen strävade efter att begripliggöra hur Ewy Rosenqvist som kvinna kunde röna sådana framgångar inom ett manligt kodat fält. Strategin blev bland annat att referera

till hennes svenskhet, som präglades av sundhet och strävsamhet, som en förklaring till framgångarna.

De två sista empiriska kapitlen handlar om handboll eftersom det är den lagidrott som lockat flest kvinnliga utövare. Det femte kapitlet bygger på intervjuer med tre handbollsspelare som varit aktiva sedan 1960-talets slut. I detta kapitel synliggörs hur idrottande kunnat fungera stärkande för kvinnors självkänsla och gemenskap men också varit betydande för yrkesliv och karriär, även om sporten inte utövats professionellt.

En av studiens många styrkor är den långa tidsperioden och Tolvheds förmåga att fånga det komplexa förhållandet mellan idrott och genus, men också i hur hon kombinerar olika typer av material och metoder. Tolvhed visar upp en förmåga att möta olika perioder och material med olika metodiska ingångar; i studien ingår inte bara muntliga, utan också skriftliga källor såsom förbundsmaterial, pressmaterial och en självbiografi.

Bokens två parallella spår, det kvinnohistoriska och det genushistoriska, kompletterar varandra väl. Men det är de genushistoriska analyserna som fördjupar resultatet, framför allt i de två avslutande kapitlen där de empiriska delstudierna relateras till varandra. Här visar Tolvhed hur strukturererna inom den manligt kodade arena som idrotten utgör historiskt har marginaliserat och begränsat utrymmet för kvinnor, men samtidigt kunnat bidra till att skapa individuell självkänsla och en känsla av frigörelse för de kvinnor som faktiskt utövade olika former av idrott.

Emma Severinsson

A Postphenomenological Inquiry of Cell Phones. Genealogies, Meanings, and Becoming
Galit P. Wellner

Lexington Books, 2016, 182 s.

Vårt förhållande till mobiltelefonen från mitten av 1990-talet till idag – och vidare in i framtiden (*sic!*) – är ämnet för teknologifilosofen Galit P. Wellners studie, som är baserad på hennes doktorsavhandling i teknik- och vetenskapsstudier (*science and technology studies*, STS) vid Bar-Ilan universitetet i Tel Aviv.

Analysen är uppbyggd kring fyra empiriska nedslag som Wellner benämner som "historiska variationer". Upplägget är kronologiskt och den första variation som Wellner fördjupar sig i är introduktionen av Motorolas så kallade StarTAC 3000, från januari 1996. Fallstudie 2 och 3 tar sin utgångspunkt i Nokias 551-model, från mars 1998, respektive Apples första iPhone, från 2007. I den fjärde och sista historiska variationen ger hon sig i kast med något som för en historiker som undertecknad ter sig något paradoxalt, men inte utan en viss lockelse, nämligen en historisk analys av relationen mellan framtidens mänskliga aktörer och digitala teknologier.

Det är inte mobiltelefonens tekniska utveckling som avhandlas i studien, utan förhållandet mellan människa och digital teknologi (*digital technologies*, DT). Mobiltelefonen är alltså bara ett empiriskt exempel som avspeglar ett större samtids-historiskt skeende: den digitala tidsålderns successiva utblommande och förverkligande i perioden efter andra världskriget.

Hon angriper ämnet från ett postfenomenologiskt perspektiv och håller trepartsrelationen subjekt-teknologi-omvärld (*I-Technology-World*) i fokus. Fyra olika typer av relationer identifieras som särdeles viktiga för vår förståelse av människans plats i det digitala. Den första relationen handlar om *embodiment* eller förkroppsligande, alltså när vi erfar

omvärlden med hjälp av en teknologi som blivit en del av våra egna kroppar, till exempel ett par glasögon. Den andra typen är *hermeneutic relations*, vilket handlar om att avläsa omvärlden via en teknologisk artefakt som åtminstone delvis avleder vår uppmärksamhet från den fysiska och "hermeneutiskt uttolkade" verkligheten. Wellner exemplifierar här med febertermometrar och gps-navigatörer.

Relation nummer 3 och 4 benämns *alterity* respektive *background relations*. Den sistnämnda gäller teknologier som obemärkt "hummar" på i bakgrunden, till exempel ett kylskåp. Alteritet är ett mer komplicerat begrepp. I sammanhanget betecknar det ett förhållande där teknologin äger ett visst mått av semi-autonom "annanhet" och interagerar med oss människor som ett slags "avatar" (*sic!*). Wellners initiala exempel är uttagsautomater och telefonsvarare, men en av de viktigaste poängerna i hennes analys är att vårt förhållande till mobiltelefonen har övergått från hermeneutiska till alltmer alteritetsorienterade relationer. Inte minst genom sitt ständigt växande skärmelement – som med Wellners uttryck fungerar som en form av *quasi-face* – har mobiltelefonen förlänats en form av kvasi-personliga egenskaper som gör att vi har utvecklat långt mer "mänskliga" relationer till mobiltelefoner än till vanliga verktyg och teknologier utan skärm.

Men vad kan man då som historiker säga om själva analysen? Studien har ett teknologihistoriskt anslag och de konkreta fallsstudierna kallas alltså "historiska variationer", men bidrar den med lödiga vetenskapliga insikter om vår allra närmaste samtidshistoria? Källmaterialet består i första hand av tryckta och digitala medier, vilket naturligtvis är ett alldeles utmärkt material att nyttja i detta sammanhang. Emellertid för Wellner ingen källkritisk diskussion och vi får knappt de underliggande källorna introducerade för oss som läsare. Detta är naturligtvis ett stort minus från en historikers perspektiv. Det är

också ganska oklart vilken geografisk eller kulturell kontext som studien har. Hennes exempel verkar komma från hela världen, i huvudsak den engelskspråkiga västvärlden, men hon för ingen transnationell diskussion som förklarar och legitimerar detta val.

Inte desto mindre ger hon intressanta perspektiv på relationen mellan "oss" – i väst – och våra mobiltelefoner samt hur dessa har förändrats och påverkat vår omvärld under de senaste trettio åren. Modellerna i den första variationen var ännu inriktade på ljudbaserad kommunikation, liksom de gamla fastnättelefonerna. Wellner talar om ett *voice paradigm* och visar hur mobiltelefonen redan i denna fas bidrog till att transformera traditionella sociala gränsdragningar mellan hem–arbete och privat–offentlig. Samtidigt medförde den – hela tiden i relation till människan som kommunicerande väsen – synliga förändringar av det offentliga rummet, till exempel telefonkioskernas successiva försvinnande och de tysta, mobilfria zonernas framväxt. I den andra variationen började skrivande av korta texter (*short messaging service*, SMS eller "texting") att ta fokus från den ljudbaserade kommunikationen, vilket förde till en ny typ av kroppsrelation (tumme och öga i stället för mun och öra) och ett växande telefoniskt inflytande över skriftspråket, till exempel nya förkortningar och så kallade *emoticons*.

Däremot är jag skeptisk till Wellners försök att skriva *histories of the future*. Jag förstår inte ens varför hon envisas med att kalla det just "historia", eftersom det inte handlar om förflutna framtidsvisioner eller *techno-myths*. I stället försöker hon vaska fram "future possibilities", förankrade i nutidens teknologier, det vill säga någon form av prognoser på relationen mänskiska–DT i framtiden. Detta är givetvis inte ointressant, men hon har inte lyckats övertyga mig om att framtidsperspektivet i denna tappning hör hemma i historiska och kulturvetenskapliga analyser av den digitala tidsåldern.

Andreas Marklund

År noll. Historien om 1945

Ian Buruma

Natur & Kultur, 2015, 366 s.

Omslagets berömda panorama över det sönderbombade Dresden liksom den suggestiva titeln *År noll* är lovande. Ian Buruma, professor i mänskliga rättigheter och journalistik samt välkänd internationell skribent, har skrivit en global historia om 1945, katastrofernas och förhoppningarnas år. Bevekelsegrunderna är i första hand personliga: en vilja av den äldre skribenten att förstå sin holländske fars och dennes generations värld, på vars efterkrigsdrömmar- och rädslor han själv växte upp. Boken inramas också av mikrohistorien om faderns krigsupplevelser som tvångsarbetare i den tyska krigsindustrin. Faderns svåra men alls inte unika erfarenheter blir en utgångspunkt för att förstå hur världen tog sig upp ur ruinerna.

Utifrån ett antal icke-kronologiska teman skildras de tre sista kvartalen av 1945. Boken består av tre delar, vars inbördes relation eller tematisering inte förklaras närmare: "Befrielsekomplexet", "Uppröjning" och "Aldrig mer". Det som kallas befrielsekomplexet omfattar tre teman: extas, hunger och hämnd. Efter läsningen är man frestad att döpa om det första till (s)extas. Det sexuella temat upptar nämligen en orimligt stor del av första hälften av boken. Gång på gång tvingas läsaren uthärda skildringar av de oerhört attraktiva amerikanarnas "breda axlar, förtjusande leenden, raka höfter och snygga uniformer" (s. 36) eller deras överlägsna muskulösa rumpor förpackade i glansiga uniformsbyxor (s. 49). Utan att reflektera (och definitivt utan citattecken) slänger sig Buruma med uttryck som "frilanshoror", "promiskuösa" (s. 45) och "lösaktiga" (s. 48). Vi får veta att många japanska kvinnor prostituerade sig "av nyfikenhet" (s. 46) och att våldtäkterna i de allierade zonerna var så få eftersom tyska kvinnor var "så villiga att fraternisera med allierade soldater att

våldtäkt var överflödigt" (s. 48). Manchuriets öde i det kinesiska inbördeskriget "illustreras kanske bäst av historien om en berömd bordell i Andong på gränsen till Nordkorea" (s. 202). Tillåt mig tvivla.

Naturligtvis är både det sexuella våldet och den sexuella utlevelsen en viktig del av krigshistorien, men Burumas besatthet av ämnet är bitvis parodisk och ofta tröttsamt snaskig och gubbig. Bristen på någon form av makt- eller genusperspektiv leder här till trivialisering av det sexuella våldet och romantisering av prostitutionen. Ofrivilligt eller inte ekar Burumas text alltför ofta av sina källor; det är säkert sant som han skriver att den samtida pressen beskrev sommaren 1945 som en enda lång orgie (s. 36) men för den skull måste inte historikern göra det, och särskilt inte utan att problematisera utsagorna eller ge perspektiv på problematiken. I stället får man veta att de holländska kvinnorna drabbades av "erotisk mani" när de allierade soldaterna anlände, så "välmående, välbetalda, snygga i sina sexiga erövraruniformer" (s. 31) att de i jämförelse med de taniga holländska och tyska männen såg ut "som gudar" eller, som en av "många holländska kvinnor" uttryckte det, "oerhört frestande" (s. 31). Till det citatet hade man gärna sett en fotnot, liksom till påståendet att "ett oproportionerligt antal homosexuella fransmän" kollaborerade med tyskarna och utnyttjade krigstidens Paris som "sexuell lekplats" (s. 35).

I rättvisans namn får sägas att boken tar sig något efterhand, när Buruma behandlar ämnen som det rättsliga efterspelet (eller avsaknaden därav), hemvändarproblematiken och demokratiseringsproblemen. En intressant aspekt av krigets omedelbara efterspel är det kyliga bemötande som de få överlevande judarna fick i både väst och öst. Att förintelsen inte spelade någon stor roll i det allmänna medvetandet 1945 är ju välkänt, men det är ändå värt att påminna om att över tusen judar mördades bara i Polen året efter krigets slut. Talrika vittnesmål från Holland berättar också

om hur återvändande judar främst förväntades visa ödmjukhet och tacksamhet. Upprörda tidningsinsändare vittnade om att holländarna minsann också lidit; bland annat hade deras cyklar konfiskerats. Som Buruma konstaterar kan andras (svårare) lidande lika ofta som medkänsla skapa irritation och skuld känslor, särskilt hos den tysta majoritet som överlevt kriget genom att se åt ett annat håll. I den heroiska nationella krigsberättelsen om ett tappert och enat motstånd utgjorde judarna ett störande element.

En fördel med Burumas bok är också det globala perspektivet. Asien får lika stort utrymme som Europa och USA, inte minst Japan och den japanska återuppbyggnadens specifika problem. Han tar även upp koloniernas ”fred” och de förväntningar på självbestämmande som till exempel Atlantdeklaration väckte i länder i Bortre Asien och Mellanöstern. Burumas bok är inte heller någon svart-vit historia om kampen mellan ont och gott, utan visar snarare på alla möjliga nyanser av grått när det var dags för uppgörelse, rättsskipning och återuppbyggnad. Ska man sammanfatta redogörelsen kan man väl säga att de ”vertikala” kollaboratörerna (etablissemangen och eliten) kom billigare undan än de ”horisontella” (öknamn på kvinnor som legat med ockupanterna), men Buruma tycks samtidigt mena att detta var en förutsättning för att undvika ytterligare polarisering och nya konflikter efter 1945.

Buruma är inte historiker och boken bygger så vitt jag förstår uteslutande på tryckta källor. För mig som läsare är det också oklart vem den här boken vänder sig till. För en akademisk publik är den alltför lättviktig och renons på analys och frågeställningar, för den bredare historietintresserade allmänheten är den däremot bitvis tröttsamt redovisande och detaljerad. Det är inte heller så mycket en initierad samtids historia som en bred exposé över 1945. Till skillnad från historiker som försökt fånga en tidsanda eller tendens genom ett nedslag i ett visst år gör Buruma

emellertid heller ingenting av denna strikt kalendariska avgränsning, som därför förefaller mer praktiskt och estetiskt motiverad än analytiskt/teoretiskt. För att förstå den komplexa krigsfas som historikern Bruno Cabanes gällande ett annat världskrig benämnt *sortir de guerre* hade det krävts ett åtminstone något längre tidsperspektiv.

Det Buruma till sist visar är ju också att 1945 lika litet som 1918 eller 1989 var något år noll, utan ett år som släpade på mängder av motstridiga förflutna och möjliga framtider. Andra världskriget var många olika krig i ett, och därför flera olika freder. Men den som vill förstå ”arvet från 1945, ett år av många katastrofer som slutade med så stora förhoppningar” (s. 312), för att därmed bättre förstå oss själva och vår egen tid – vilket Buruma ser som historisk skrivningens syfte – bör hellre börja med något annat och bättre verk av till exempel Mark Mazower eller Tony Judt.

Lina Sturfelt

Vetenskap mellan diktatur och demokrati. Svensk och tysk folklivsforskning i skuggan av nazismen och kalla kriget

Petra Garberding

Universus Academic Press, 2015, 341 s.

Titeln på etnologen Petra Garberdings bok återger inte innehållet helt korrekt. Snarare än att behandla den svenska och den tyska folklivsforskningen under nazismen och kalla kriget, undersöker hon de svensk-tyska kontakterna inom det forskningsfält som på tyska benämndes *Volkskunde* och som i dag heter etnologi i båda länderna, med förledet ”europeisk” i den tyska universitetsvärlden. Den som förväntar sig en jämförande studie av folklivsforskningens utveckling i de båda länderna kommer alltså att bli besviken. I stället är boken en personorienterad framställning av de kontakter och samarbeten som fanns mellan svenska och tyska akademiker på detta

område. Därmed är den ett välkommet bidrag till den historiska forskningen om den svenska vetenskapsvärldens kontakter med det nationalsocialistiska Tyskland. Men Garberding drar även denna historia framåt i tiden och undersöker hur kontakterna mellan de båda länderna utvecklades efter 1945. Även under denna period spelade nazismen en viktig roll för inställningar och samarbeten, vilket gör att folklivsforskningens förhållande till nazismen helt klart är bokens huvudtema. Att Garberding inte avslutar berättelsen år 1945, utan följer kontakterna in i efterkrigstiden är en av bokens styrkor. På så sätt blir nazismens påverkan på den efterkrigstida forskningen synlig.

Boken har en dubbel utgångspunkt: dels att förklara varför etnologiämnet är så olika i Sverige och Tyskland trots de täta kontakterna mellan länderna historiskt sett, dels att undersöka hur svenska folklivsforskare förhöll sig till nazismen och Nazityskland (s. 15). Av dessa två utgångspunkter är det den sistnämnda som faktiskt undersöks, medan den förstnämnda hamnar i skymundan. Detta är inte så underligt, eftersom en undersökning av just de svensk-tyska relationerna i bästa fall kan leverera endast en byggsten av många till svaret på frågan om ett ämnes utveckling.

Teoretiskt och metodologiskt använder sig Garberding av en diskursanalytisk ansats och hon vill undersöka forskarnas egna texter med fokus på gränsdragningar mellan vetenskap och politik. Författaren hävdar sig ha identifierat två tydliga brott i diskursordningen kring vetenskaplighet och politik, exempelvis vad gällde ras som ordningsprincip för ett samhälle. Föga förvånande förläggs dessa brott till åren 1933 och 1945. I och med att studien är så inriktad på de personliga kontakterna forskare emellan är det sällan den vetenskapliga produktionen som analyseras. I stället utgörs materialet huvudsakligen av brev eller reseberättelser samt intervjuer. Den sista materialtypen förekommer naturligtvis främst i de kapitel som behandlar

efterkrigstiden. Därmed blottlägger boken även vetenskapliga nätverk, även om dessa inte konceptualiseras som sådana på ett teoretiskt och metodologiskt plan.

Boken har sju kapitel. En inledning, fem empiriska kapitel och en mycket kort sammanfattande diskussion. Kapitel 2–4 behandlar perioden 1933–45 och är av olika karaktär. Kapitel 2 är en genomgång av svensk-tyska kontakter och samarbeten med utgångspunkt i de fem svenska forskarna Sigfrid Svensson, Åke Campbell, Carl Wilhelm von Sydow, Sigurd Erixon och Waldemar Liungman. Här blottläggs även dessa personers syn på utvecklingen i Nazityskland, där de flesta var negativa till den politisering som den tyska universitetsvärlden genomgick. Men inställningen var ändå ambivalent, eftersom den politiska utvecklingen samtidigt gynnade ämnet folklivsforskning som tillskrevs en viktig roll för att definiera och lyfta fram det typiskt tyska, en inte oviktig uppgift i en diktatur vars ideologi byggde på raslig och folklig enhet. Kapitel 3–4 kan beskrivas som fallstudier av två viktiga kontaktytor mellan svensk och tysk forskning under perioden. Det handlar om en analys av turerna kring kongressen "Haus und Hof" som avhölls i Lübeck 1936 samt om grundandet av den internationella organisationen för folklivsforskning IAFE där såväl svenska som tyska forskare var drivande. Det som blir tydligt i båda dessa kapitel är hur politiserat det internationella akademiska samarbetet med forskare från Nazityskland var. För politiska instanser i Tyskland var ett högt internationellt deltagande en propagandistisk triumf som hjälpte till att legitimera diktaturen.

Kapitlen 5 och 6 kan sägas behandla uppgörelsen med den nazistiska perioden, en uppgörelse som gällde såväl de tyska som de svenska folklivsforskarna. Efter kriget gällde det att ta avstånd och omtolka både det egna och kollegernas handlande. Enligt Garberding etablerades en rad olika offerdiskurser där akademikerna definierade sig själva, kollegerna eller ibland

det tyska folket som offer för nazismen i första hand. Ett intressant resultat är den funktion som den svenska etnologin fick för sin tyska motsvarighet när det gällde att positionera ämnet mot det nazistiska arvet efter 1945. Genom att knyta an till den forskning som utfördes i länder som Schweiz, Storbritannien och inte minst Sverige kunde de tyska folklivsforskarna motivera det egna ämnets fortsatta existens. Detta verkar ha gällt i såväl Väst- som i Östtyskland.

Det är ett intressant material som Garberding har använt sig av, och i många fall själv skapat genom enskilda intervjuer eller rundabordsamtal med nu levande etnologer. De brott i diskursordningen kring åren 1933 och 1945, som hon inledningsvis identifierar, beläggs även tydligt. Det var helt enkelt inte möjligt att diskutera ras, vetenskap och politik på samma sätt efter maktövertagandet 1933 eller krigsslutet 1945 som åren innan. Däremot kunde Garberding i slutsatserna tydligare ha diskuterat den aktiva gränsdragningen mellan vetenskap och politik som de folklivsforskare hon studerat ägnade sig åt.

Avslutningsvis måste språket kommenteras, då detta är en bok som skulle ha behövt en ordentlig språklig revision. Textens läsbarhet dras nämligen ned av ett stort antal germanismer och av felaktig prepositionsanvändning. Tyvärr gör detta att författarens slutsatser inte alltid är helt lätta att förstå, vilket är ett problem som naturligtvis inte ska förekomma i ett vetenskapligt verk. Trots detta är Garberdings bok intressant för alla som är intresserade av Sveriges vetenskapliga relationer med Tyskland och den svenska och tyska etnologins historia.

Andreas Åkerlund

Och jag är fri.
Lennart Geijer och hans tid

Ulf Bjereld

Atlas, 2015, 327 s.

När det saknas seriösa heltäckande biografier över nästan alla ledande politiker verksamma samtidigt med Lennart Geijer under den svenska modellens guldår – Gunnar Sträng, Sven Andersson, Sven Aspling, Sten Andersson, Ulla Lindström, Camilla Odhnoff och ännu så länge själve Tage Erlander – kan det kanske synas omotiverat att ägna möda åt en politiker som intog en relativt perifer roll i detta socialdemokratis *golden team*. Ulf Bjereld ger dock flera tungt vägande skäl för sitt val. Lennart Geijer lever vidare i det allmänna medvetandet mer än de flesta ovan nämnda, på grund av en affär som bär hans namn. Geijer satte under några år djupa avtryck inom ett av de politikområden som sedan dessa intagit en framträdande plats i svenska folkets politiska prioriteringar, kriminalpolitiken, och han gör det med en inriktning som idag är djupt ifrågasatt, där uppfattningen om att fängelsestraff i möjligaste mån bör undvikas intog en central plats. Och slutligen, och för en samtidshistoriker mest bevakande: Bjereld fick tillgång till Geijers hittills okända dagböcker, förda under ett halvsekel.

Resultatet har blivit en välskriven levnadsteckning som utförligt placeras in i sin samtid. Särskilt 1960- och -70-talens radikala strömningar får stort utrymme.

Vi får veta att Geijer, som föddes 1909, växte upp i en tämligen konservativ småborgerlig miljö; fadern var posttjänsteman. Den unge Geijer saknade djupare politiskt intresse och hyste traditionellt borgerliga värderingar. I dessa ingick vid denna tid en hög uppskattning av statliga institutioner av Postverkets karaktär.

Hans politiska engagemang sköt fart när han hade inlett sina juridikstudier i Lund. Åren kring 1930 kännetecknades där av en stark polarisering, såväl till höger

som vänster. Geijer anslöt sig efter några år till Clarté, en fristående socialistisk studentorganisation som organiserade såväl socialdemokrater som kommunister och som vid denna tid upplevde sin storhetstid. I Lund kunde framträdande framtida samhällsbyggare och intellektuella, som Tage Erlander, Per Nyström, Arnold Ljungdal och Per Meurling, räknas bland medlemmarna. Geijer går klart åt vänster och hörs snart hålla föredrag om materialistisk historiepufffattning och "Rätten och klassamhället". Denna bakgrund är troligen förklaringen till att Geijer efter avslutad tingsstjänstgöring i stället för den traditionella domarbanan väljer en anställning som jurist inom hyresgästföreningen, och efter ett tag den fackliga tjänstemannarörelsen. Han blir socialdemokratisk riksdagsledamot 1961, konsultativt statsråd 1966 och justitieminister i Olof Palmes första ministär 1969–1976.

Här hamnar Geijer plötsligt i strålkastarljus. Som justitieminister dras han in i spektakulära händelser: flygplanskapningen på Bulltofta, Norrmalmstorgsdramat, ockupationen av västtyska ambassaden, IB-affären. Boken beskriver ingående dessa händelser, men varken Bjereld eller Geijers dagböcker tillför något egentligen nytt. Något civilkurage visade han aldrig under övervakningsskandalerna. Även om hans insyn i Säpo och än mer IB var begränsat var han fullt lojal med övervakningssamhället.

Den så kallade Geijeraffären handlade inledningsvis om huruvida rikspolischefen i en skriftlig promemoria hade vidarebefordrat oro om att Geijers kontakter med prostituerade kunde innebära risker för rikets säkerhet. Här deltog Geijer aktivt i de mörklägningsaktioner för att dölja vad som hade sagts som initierades av Palme och hans medarbetare. Bjereld väljer att ducka när det gäller den i sammanhanget centrala frågan om karaktären på justitieministerns relationer till prostituerade.

Bjereld ägnar många sidor åt att ingående penetrera tidens omfattande sexualdebatt, i

sammanhanget lite omotiverat kan hända, då Geijer verkar ha varit ointresserad av sexualpolitik. Han tillsatte i och för sig 1971 års sexualbrottsutredning, men om hans roll i utformningen av direktiven får vi inget veta. Och de högst omstridda förslag som utredningen så småningom presenterade har liten förankring i de tämligen okontroversiella direktiven, visar Bjereld.

Det var i stället kriminalpolitiken som Geijer brann för. En central tes i boken, som också återspeglas i titeln, är att Geijer hade ett starkt frihetligt patos.

Bjereld lägger stor vikt vid den liberal-radikala idéhistoriska tradition som också var socialdemokratins och som Geijer tydligt anknöt till. I Karl Schlyters och Else Kleens anda menade han att fångelser sällan fyllde någon funktion. Det är inte mänskligt att beröva folk friheten: "I framtiden skall fängelsestraff bli något mycket ovanligt." Författaren polemiserar på så sätt indirekt mot den strömning inom socialdemokratien som hävdar att de hårda tagen är traditionell arbetarpolitik.

Det var mötet mellan Geijers starka frihetliga läggning och den radikala anti-auktoritära tidsandan i slutet av 1960-talet som slutligen bäddade för hans radikala kriminalpolitiska ställningstaganden, menar Bjereld.

Men här saknas en aspekt som man kanske hade väntat sig mer utvecklad med tanke på att författaren är statsvetare, nämligen en diskussion om relationen mellan idé och praktisk handling.

Det finns en tendens hos Bjereld att överbetona Geijers frihetspatos och ovilja att binda sig och underbetona Geijers koppling till det reformbyråkratiska skikt som bar upp mycket av formerandet av välfärdsstaten.

I själva verket var Geijer samtidigt en organisationsmänniska. Han var i sin ungdom aktiv i Clarté och SSU och en drivande kraft i skapandet av Antifascistisk samling i slutet av 1930-talet. Hela sitt yrkesliv utanför politiken var han anställd av folkrörelser och fackliga organisationer.

Han var under lång tid ordförande i hyresgästföreningen i Stockholm, ordförande i socialdemokraternas tjänstemannaråd och adjungerad till partistyrelsen. Genom dessa uppdrag, och som riksdagsledamot och statsråd, var han ständigt pådrivande, framför allt i lagstiftningsfrågor. Geijer var helt enkelt en av de sociala ingenjörer som vid denna tid fyllde kanslihus, ämbetsverk och korporativa strukturer. De klassiska sociala ingenjörerna – som Gunnar och Alva Myrdal, Per Nyström, Alf Johansson, Gösta Rehn och Rudolf Meidner – var inga partigångare i inskränkt mening utan kombinerade ideologiskt patos med praktiskt handlag. Det är kanske snarare som företrädare för denna tradition med rötter i 1930-talet man bör se Geijers social-reformatoriska ambitioner.

Kjell Östberg

Karl Marx. En biografi Sven-Eric Liedman

Albert Bonniers, 2015, 817 s.

Virginia Woolf ställde en gång frågan hur man kan konstruera ett liv utifrån sex kartonger fulla av skraddarräkningar, kärleksbrev och gamla vykort. Hur kan man skapa en helhet av en sådan röra? Sven-Eric Liedman har på vissa sätt åtagit sig en lättare uppgift än Virginia Woolf med sina osorterade kartonger, i det att han har kunnat utgå från ett material som blivit alltmer välsorterat och lättillgängligt. Samtidigt rör det sig om betydligt mer än sex kartonger. Under nästan ett halvt sekel har Liedman helt enkelt läst allt som Karl Marx har skrivit. Denna omfattande läsning har nu resulterat i en tegelsten med den på en gång anspråksfulla och anspråkslösa titeln *Karl Marx. En biografi*.

Med sin bok vill Liedman visa på Marx aktualitet för en ny generation läsare. Som jag förstår det ser Liedman denna aktualitet som tvådelad. Det handlar dels om Marx samhällsanalyser, dels och kanske

mer om sättet som Marx analyserade sin samtid på. Liedmans Marx är en vetgirig och rörlig intellektuell, ständigt läsande och excerperande. Han är oupphörligt nyfiken på sin samtid, samtidigt som han stöder sig på den genuina klassiska bildning han har i ryggsäcken. Man anar något av Liedmans eget pedagogiska ideal i skildringen av Marx och kanske även något av Liedman själv: i entusiasmen inför kunskap och vetande och i den breda beläsenheten. Liedman vill ”befria Marx från marxismen” och göra honom till en människa som tänkte och tänkte om snarare än byggde oantastliga system.

Bokens upplägg är i princip kronologisk och följer Marx intellektuella utveckling och produktion från studenttiden till slutet av livet. *Kapitalet* får en lite mer omfattande diskussion, Marx som politiker ges ett särskilt kapitel och i ett avslutande kapitel diskuterar och kritiserar Liedman hur Marx har tolkats efter sin död. Genom att på detta sätt i princip följa Marx levnadsbana får läsaren en bred översikt av hur Marx tänkande förändrades genom livet och hur olika omständigheter födde hopp eller pessimism.

Samtidigt ekar det där Woolfcitatet under min läsning: Hur har författaren egentligen skapat en helhet av allt detta material? Vilka överväganden har gjorts? Vilka alternativa linjer har författaren valt bort? I diskussionen av tidigare biografier om Marx karakteriserar Liedman dessa som ”böcker som på ett eller annat sätt gör anspråk på att handla om hela Marx, hans liv och hans verk”, och placerar sin egen biografi på samma hylla. Samtidigt säger det sig självt att ”hela Marx” inte kan beskrivas i den begränsade form som biografien ändå är. Jag hade velat veta mer om Liedmans val av tolkningsramar och material. Hur sällar man i ”allt” som Marx har skrivit?

I forskningsdiskussionen kritiserar flera tidigare biografier för att handla för mycket om livet och inte tillräckligt mycket om verket – det verkligt intressanta med Marx

i Liedmans mening. Denna uppfattning är också tydlig i bokens upplägg, som ibland får karaktären av kronologisk textgenomgång. Å ena sidan ger det en tydlig illustration av hur Marx tänkande förändrades, med många spännande insikter i hur man kan tolka hans texter, å andra sidan blir det bitvis en lite utmanande läsning eftersom man som läsare inte riktigt får någon tydlig tråd att följa. Ibland ligger frågan nära till hands: varför alls skriva en biografi? Marx aktualitet hade man rent krasst kunnat argumentera för i en mindre omfattande form.

Många av 1800-talets biografiförfattare delade uppfattningen om att en personlig bekantskap med den man skildrade var en förutsättning för att kunna skriva en bra biografi. Liedmans förhållande till Marx har av naturliga skäl sett annorlunda ut; ändå känns det bitvis som att det är en vän som han skriver om. Det är på vissa sätt en av bokens stora styrkor och något som gör att hans entusiasm inför att läsa Marx verkligen övertygar, men det är också ett inifrånperspektiv som ibland blir lite klaustrofobiskt. Marx framstår då inte bara som berättelsens huvudperson utan också som dess hjälte. Berättaren är alltid på Marx sida. Marx skriver ständigt briljanta analyser och pennfäktas för att försvara sig mot angrepp från belackare med grumliga bevekelsegrunder och svaga argument. Marx beskrivs som motiverad av främst intellektuella hänsyn och inre drivkrafter som "bildningshunger" eller "litterär aptit". Här saknar jag lite välgörande distans till både liv och verk. Hade jag fått önska så hade författaren tagit chansen att också mer ingående diskutera förutsättningarna för Marx arbete och sätt att tänka, utöver den personliga begåvningen, de rent filosofiska referenserna eller de krasst materiella förutsättningarna. Då hade man till exempel kunnat diskutera mer ingående varför Marx bitvis visade en sådan förvånande blindhet inför kvinnors arbete. Nu är det något som berörs kort och beklagas, i stället för

att utnyttjas som en utgångspunkt för en vidare analys.

Sven-Eric Liedman Liedmans bok är både inspirerande och bitvis frustrerande, men när man slår igen den gör man det med känslan av att ha varit med om ett äventyr.

Josefin Hägglund

Den uppskjutna vreden.
Socialdemokratisk känslopolitik
från 1880- till 1980-talet

Jens Ljunggren

Nordic Academic Press, 2015, 331 s.

Den svenska socialdemokratin hegemoniska position under 1900-talet kan i hög grad förklaras genom den känslopolitik som SAP bedrev. Genom att skickligt navigera mellan, och binda samman, känslor som vrede, stolthet, oro och otrygghet kunde partiet använda dessa känslor som politiska resurser.

Historikern Jens Ljunggren inleder sin bok *Den uppskjutna vreden* med att konstatera att den traditionella bild där politik handlar om rationellt förnuft utan känslor inte alls stämmer, snarare är fallet det omvända. Liksom de politiska begreppen är känslor något som politiska rörelser ständigt utkämpar en strid om att få definiera. I fokus för undersökningen står frågan om hur socialdemokratin använt känslor som resurser. Undersökningsperioden sträcker sig från en expanderande uppbyggnadsfas av den svenska arbetarrörelsen till en tid då den socialdemokratiska hegemonin på allvar utmanades. Tiden för de två världskrigen är emellertid uteslutna, vilket motiveras med att dessa präglades av en "krigstidens känslopolitik".

Centralt i analysen är begreppen "emotionologi" och "emotionell erkännandepraktik". Emotionologi betecknar de normativa föreställningar som, explicit eller implicit, styr vilka känslor som är socialt tillåtna samt hur dessa bör uttryckas. Emotionell erkännandepraktik står för en

tillämpning av dessa föreställningar samtidigt som individernas känsloupplevelser bekräftas. Enligt Ljunggren appellerade den tidiga arbetarrörelsens agitatorer till arbetarnas vrede för att göra dem till politiska subjekt. Den likgiltighet de kände inför sin livssituation skulle förbytas till vrede och upprördhet, känslor som sedan skulle kanaliseras till politisk medvetenhet och stolthet. Vredens roll kom dock att ifrågasättas av rörelsens reformister. Spänningarna mellan den radikala och den reformistiska emotionologin speglas genom konflikten mellan Hinke Berggren och Hjalmar Branting. Medan Berggren hävdade vikten av det omedelbara hatet argumenterade Branting för förnuftets kontroll över känslorna. Enligt Brantings reformism skulle vreden erkännas men inte levas ut.

SAP:s förändring under 1920-talets slut bör enligt Ljunggren inte bara ses som organisatorisk, den var också emotionologisk. Efter kosackvalet sökte partiet en ny riktning, i stället för "klass" talade man om "folk", samtidigt som kommunisterna sattes under hård press. I allt högre grad sökte partiets ledare, med Per Albin Hansson i spetsen, diskutera arbetarnas missnöje som "oro" snarare än "vrede". Detta var, enligt Ljunggren, en emotionologisk innovation. Hansson lanserade "trygghet" som en lösning på de flesta tyngre socialdemokratiska politikområden. "Vad man tidigare hade förväntat sig av vreden och hämnden förväntade man sig nu i stället av tryggheten" (s. 173). Trygghet var ett mjukare sätt än vrede att förmedla erkännande av människors situation.

Efter andra världskriget kom emellertid tryggheten att bli problematisk för SAP. Sverige uppfattades generellt som ett tryggt land, samtidigt som den socialdemokratiska emotionologin behövde oros- och otrygghetskänslor. Lösningen var att importera den otrygghet som rådde utanför landets gränser. Samtidigt som Tage Erlander talade sig varm för hur socialdemokratin avskaffat otryggheten i Sverige, fortsatte

han att betona den internationella oron. För att ytterligare befästa otryggheten gjordes en ny analys av människors trygghetsbehov. I uttrycken "det starka samhället" och "de stora förväntningarnas missnöje" samlade Erlander de nya otrygghets- och oroskällor som SAP nu skulle bekämpa.

Mot slutet av 1960-talet kom dock den socialdemokratiska tryggheten att ge upphov till nya missnöjeskänslor som utmanade den socialdemokratiska emotionologin: "Människor som upplever att de lever under materiellt säkra förhållanden kommer att få upp ögonen för andra värden och önska sig mer av livet" (s. 209). Den politiska vreden blev återigen en påbjuden känsla genom den radikala vänstern, sociala rörelser gjorde dramatiska utspel med stor medial genomslagskraft, och den svenska stoltheten utmanades med skuld-känslor inför det västerländska koloniala förtrycket. Enligt Ljunggren hamnade Olof Palme i "känslomässig spagat" när han skulle hantera detta nya känsloklimat. Vreden förpassades i Palmes retorik utomlands, genom tal om Vietnam och Kambodja, samtidigt som oron och otryggheten fortsatt framhölls som grunden till det svenska missnöjet. Palme talade om vikten av känslor inom politiken samtidigt som han framhöll det trägna vardagsarbetet som politikens väsen. Palmes inkonsekvens som känslopolitiker bör, enligt Ljunggren, ses som en avspegling av den emotionologiska kris som rådde inom SAP. Enligt Ljunggren kan socialdemokratiens hegemoniska förlust förklaras emotionologiskt. När nya känslöalternativ bröt igenom klarade partiet inte av att hantera dessa utmaningar. Den gradvisa förlusten av makten över känslorna gjorde att nya emotionologier kunde expandera och konsolideras. Detta bidrog i sin tur till att den socialdemokratiska hegemonin försvagades.

Ljunggrens bok knyter an till ett snabbt expanderande forskningsfält om känslornas roll i historiska processer. Det är ett intressant perspektiv som Ljunggren anlägger i sin analys av ett av svensk historieforskningens

mer genomforskade områden. Så mycket nytt i sak tillför inte boken, men det är kanske inte heller Ljunggrens avsikt. Snarare tycks han vilja erbjuda ett alternativt, eller kompletterande, tolkningsperspektiv på socialdemokratins utveckling samt principiellt visa på vikten av känslornas roll inom politiken. Ljunggren påpekar flera gånger att människors faktiska känslor är svåra att komma åt, vilket är anledningen till varför han fokuserar på kommunikationen av den socialdemokratiska emotionologin. Mottagandet blir därigenom sekundärt. Om man emellertid vill förklara ett partis position genom dess förmåga att påverka samhället förefaller mottagandet vara av stor vikt, även om detta är svårt att komma åt. Att SAP strävade efter att kontrollera det emotionella politiska läget är en sak, hur de lyckades en helt annan. En annan naturlig fråga att ställa sig är vilken medvetenhet som partiet har haft gällande känslöförmedlingen. Ljunggren medger att det inte varit möjligt att finna någon metadiskussion om känslornas roll vare sig hos partiet eller dess ledare. Emellertid är det rimligt att anta att det fanns en medvetenhet kring vad som sades och hur det framfördes, sannolikt inbegrep detta även vilka känslor som förmedlades och hur dessa beskrevs. Frågan är bara hur stor denna medvetenhet var rörande känslorna. Slutligen kan man fråga sig hur universella känslors uttryck egentligen är. Om upplevelsen av en känsla är en konstruktion, vilket Ljunggren tycks anse, är den också kontextuellt bunden. Har vi då att göra med samma "oro" i dag som på 1950-talet? För att analysen ska fungera fullt ut förefaller det som om en sammansmältning mellan dagens känslokategorisering och dess äldre motsvarighet är nödvändig. Begreppshistoria har visat på språkets historicitet och föränderlighet över tid, kanske behövs liknande perspektiv inom forskning kring känslornas historia.

Sammanfattningsvis är Ljunggrens bok, trots ovanstående invändningar, välskriven och intressant. Den behandlar ett centralt

avsnitt av svensk politisk historia ur ett nytt perspektiv och erbjuder därigenom nya tolkningsmöjligheter av den politiska utvecklingen i landet. Dessutom, mot bakgrund av dagens politiska debattklimat, där konflikter och kränkningar med utgångspunkt i rasism, sexism och homofobi ständigt återkommer, tycks det som om erkännanden av känsloupplevelser är minst lika viktigt nu som under Ljunggrens undersökningsperiod. Boken bör därmed inte endast intressera historikerskrået. Kanske kan den bidra till att kasta ett förklarande ljus över den samtida politiken där etablerade partier tycks ha svårt att attrahera väljare medan partier i utkanten av det politiska landskapet växer sig allt starkare. Det är hög tid att revidera bilden av politiken som något rent förnuftsstyrt och i stället acceptera Ljunggrens tes om att politik och känslor hör ihop.

Anna Friberg

Avhandlingar

Känslor i krig. Sensibilitet och emotionella strategier bland svenska officerare 1788–1814

Hugo Nordland

Agering, 2015, 282 s.

Hugo Nordlands doktorsavhandling *Känslor i krig* är en analys av de emotionella strategier krigsplacerade svenska militärer tillämpade under perioden 1788–1814. Författarens periodval har styrts av att militärerna då var satta under ett särpräglat emotionellt och kulturellt korstryck: å ena sidan från tidens exceptionella betoning av känslornas och de starka känslouttryckens positiva samhällsbetydelse, å andra sidan från all den känslokontroll som krävdes av militärerna under en utpräglad krigisk period i svensk historia (fyra krig på drygt 25 år). Hur fick militärerna ihop det där? Det är frågan. Och hur berättade de om

det? Eller, för att använda Nordlands term: vilka "emotionella narrativ" använde de sig av för att ge gestalt åt sina känslor? Svaren söks i en förhållandevis rik flora av ego-dokument (författarens term), såsom brev, dagböcker och memoarer.

Nordland diskuterar i tur och ordning vad han kallar tre "arenor" för militärernas lidandehantering i sensibilitetens tidevarv: den krigsplacerade militärens relation till hemmet, relationerna till de andra krigsmännen samt striden.

Tematiken och perioden är välfunna – det här har inte gjorts förut. De många observationerna och resonemangen utvecklas mot en fond av svensk och internationell forskning om krig och känslor såväl var för sig som i relation till varandra.

I kontakten med hemmet behärskar officeren sitt lidande men berättar gärna om andras, säger Nordland. Mannen i fält oroar sig mer för de hemmavarande än för sig själv. Det egna hoppet eller den egna hemlängtan måste "tempereras" för att hållas under kontroll. Här tycker sig författaren också se en konflikt mellan lojaliteten till familjen, till vilken saknaden kunde begrätas, och lojaliteten till fäderneslandet, till vilket soldaten borde erbjuda sina tjänster utan tårar.

Krigade gjorde krigsmännen inte mer än två-tre dagar per år, har Nordland räknat ut. Därför blir det dagliga sociala livet, vilket framflyter i ett utpräglat lågt tempo, desto mer betydelsefullt. Här utvecklas vänskap och kamratskap mellan likar och faderlig kärlek från officerarna gentemot soldaterna, mycket för att mildra lidandet och för att bygga identitet.

Och så striden, som på 1700-talet kom att utvecklas till ett maskineri med individerna alltmör reducerade till utbytbara delar. Nordland tycker sig se en längtan efter strid bland de väntande militärerna, betingad delvis av deras önskan att tillhöra gemenskapen, delvis av deras önskan att få helvetet överstökad. I striden var det officerarnas uppgift att hindra soldaternas rädsla från att ta överhanden och

de enskilda krigsmännens emotionella strategi att vinna ära snarare åt sig själva än åt fäderneslandet.

De överordnade slutsatserna är distinkt formulerade, mer så än den mångfald observationer de bygger på. Intrycket av viss banalitet på vägen förflyktigas här på ett fruktbart sätt. Nordland anser sig för det första ha visat att den civila salongs-kulturens sensibilitet gjorde sig gällande också bland krigsfolk. Militärerna i fält var alltså inte så känslomässigt avskalade som man kan tro. För det andra stod inte känsla och förnuft emot varandra bland folket i fält. Stridiga känslor skulle snarare fås att samverka på ett sådant sätt att den rationella krigskänslan kunde mobiliseras när det behövdes. För att åstadkomma den önskade effekten var, för det tredje, soldaternas lydnad primärt baserad på de emotionella banden till överordnade och inte i första hand på lydnad mot institutioner och regler.

Nu är undersökningen inte så klar och tydlig som slutsatserna tycks vittna om. Så som jag i korthet refererat några av de observationer som återfinns i den, ter de sig både lite osammanhängande och ganska svagt relaterade till slutsatserna. Det kan sammanhålla med min läsart, men också med att den i och för sig intressanta och uppslagsrika framställningen lider av ett antal svagheter.

Ett knippe svagheter hänger samman med att författaren redan på förhand har bestämt sin teoretiska position. Känslor är inte tidlösa utan betingas av kulturen och dess förändring, hävdar han i polemik mot dem – vilka de nu är – som påstår motsatsen. De ord militärerna använder ska dessutom inte ses som uttryck för några känslor bakom orden, utan som lika med känslorna själva. Som jag ser det är det en grasserande styggelse att läsa sig vid en "position" på det här sättet, i stället för att använda teorin som en hypotes att testa. Det blir inte bättre av att Nordland i den fortsatta framställningen försummar att på något tydligt sätt återknyta till den.

Då författaren inte håller sådan uppsikt bakåt blir det svårt för läsaren att veta om meddelade vittnesbörd om officerarnas rädsla, önskan att få striden överstökad, längtan efter gemenskap och så vidare ska förstås som tidsbundna eller tidlös känslor.

I praktiken håller Nordland inte heller fast vid sin språkreduktionism. Åter och åter gör han nämligen tolkningen att orden i ego-dokumenterna uttrycker känslor bakom orden, vilket ju är motsatsen till hans deklarerade position. Till exempel heter det ”att officerarna verkar ha oroat sig lika mycket för de hemmavarande som de hemmavarande oroade sig för dem” (s. 107). Det måste väl förstås som att oron fanns där, vilka ord som än sattes på den? Likadant med observationen att ömheten mellan militärerna kan ha lindrat plågorna eller att känslorna utgjorde vänskapens markörer, eller att det ”är *uppenbart* (min kursiv, AJ) att pennstumpen med hustruns namn på var en betydelsefull artefakt för” majoren Sten Sture (s. 123).

Här är alltså ett dubbelt problem: dels en inledande teoretisk slutsats som inte följs upp på något systematiskt eller identifierbart sätt, dels en brist på systematisk källredovisning och källkritik. Genomgående saknas preciserad redovisning av representativiteten i citerade och refererade passager för de empiriska slutsatser som dras allteftersom framställningen framskrider. Hur många? Vilka? I vilken situation? I vilken position? Sådana för validiteten och reliabiliteten centrala bedömningar redovisas inte. Har författaren gjort dem? Det borde han, och då hade trovärdigheten i de övergripande slutsatserna varit större. Nu går det inte att avgöra vad de går för – intressanta som de är.

Nordland kunde mycket väl ha ägnat ett antal sidor åt källprövning utan att avhandlingstexten hade behövt bli längre än nu, främst genom att drastiskt korta ned och skärpa de långa inledningsresonemangen. Först på sida 95 börjar den egentliga undersökningen, och då har författaren redan förbrukat drygt en tredjedel av brödtexten

på presentation av syfte, utgångspunkter, teori, metod och viss bakgrund om krigen under den studerade perioden.

Så, stödd på all den värdefulla kunskap som Nordland ändå har samlat och redovisat, skulle jag önska att han i sin fortsatta gärning går rakare på målet och avstår från att i förväg sluta kontrakt med sina teoretiska positioner. Mot sådana ska man vara konsekvent trolös.

Arne Jarrick

Ett stycke på väg. Naturavvållning med lotter i Västmanlands län ca 1750–1850

Tomas Högberg

Acta Universitatis Upsaliensis, 2015, 291 s.

Det finns företeelser i vårt samhälle som är helt grundläggande för att vardagen ska fungera. En sådan är vägnätet som förbinder städer och byar. Det går utan överdrift att hävda att vägnätet har varit, och fortfarande är, en grundläggande del i den svenska infrastrukturen och att vägarna genom historien varit helt nödvändiga för att transportera människor och varor. Trots detta har vägarnas underhåll och skötsel före det moderna genombrottet inte undersökts särskilt mycket av svenska historiker. Om historiker sagt något om vägarna under perioden före 1900 är det vanligen som en negativ kontrast till det moderna samhällets effektiva vägförvaltning.

Tomas Högberg tar denna forskningslucka som utgångspunkt i sin doktorsavhandling, *Ett stycke på väg. Naturaavvållning med lotter i Västmanlands län ca 1750–1850*. Avhandlingen undersöker och analyserar det system med naturaavvållning som dominerade skötsel och underhåll av de svenska vägarna ända fram till förstatligandet av de allmänna vägarna och skapandet av Vägverket 1944. Högberg beskriver hur historiker generellt har betraktat vägunderhållet under äldre tid som ineffektivt och oprofessionellt.

Skötsel och underhåll av allmänna vägar enligt modellen naturavghållning innebar att varje väg var uppdelad i så kallade lotter, alltså olika delar som de bönder som bodde i häradet hade ansvar för att underhålla. Fördelningen av lotterna reglerades av olika bestämmelser och baserades på böndernas jordinnehav. Principen var att en lantmätare genomförde en delning av vägen i lotter, varefter varje bonde hade ansvar för sin del. Underhållet bestod mestadels i grusning av vägbanan för att hålla den i framkomligt skick.

Systemet med väglotter påminner om ett antal andra liknande lösningar inom den tidigmoderna svenska staten, exempelvis postbönderna och det militära indelningsverket. Båda dessa byggde liksom vägnätets lottmodell på att lokalsamhällets resurser fördelades för att utföra specifika uppgifter – gå med post eller hålla en soldat rustad för armén.

Syftet med Tomas Högbergs avhandling är att analysera hur naturavghållningen fungerade som en institution för att mobilisera resurser och på så vis sköta underhållet av vägnätet. Undersökningsperioden är 1750 till 1850 och området som studeras är det dåtida Västmanlands län. Högberg vill undersöka hur väghållningen fungerade i praktiken och för att komma åt detta är undersökningen uppdelad i tre delar: hur lotterna fördelades mellan bönderna, hur arbetet med vägunderhållet gick till, och hur arbetet i efterhand kontrollerades av kronobetjäningen. Källmaterialet är varierat. Lantmäteriets vägdelningsakter har använts flitigt, liksom domböcker, sockenstämmoprotokoll och korrespondens inom lokalförvaltningen.

Dispositionen av boken följer de tre delstudierna. Först undersöks hur vägdelningar gick till och de konflikter som kunde förekomma i samband med att vägarna skulle delas upp. I följande kapitel undersöks sedan hur själva underhållet fungerade på en praktisk nivå. Högberg demonstrerar vad det var för arbete som skulle utföras, vilka redskap som behövdes

och hur ofta arbetet utfördes. Slutligen analyseras och undersöks kontrollen av vägarna. Kronobetjäningen var den del av förvaltningen som genomförde de vägsyner vid vilka det bedömdes om vägarna var tillfyllest underhållna av bönderna.

Ett av avhandlingens viktigaste resultat är att Högberg så tydligt visar att vägunderhåll baserat på en indelad lottmodell inte kan beskrivas som ineffektivt och oprofessionellt. Snarare ska den indelta modellen ses som ett effektivt sätt att utnyttja de lokala resurser som stod till buds. Högbergs resultat bidrar därför med en välkommen kontrast till den moderniseringsberättelse som dominerat en stor del av tidigare forskning. Exempelen med postbönderna och med indelningsverket är betydande eftersom båda organisationerna var i bruk fram till sekelskiftet 1900 – en så långlivad organisationsmodell bör inte på något enkelt sätt avfärdas som ineffektiv.

Högberg visar att lottmodellen innebar flera möjligheter för bönderna. De kunde exempelvis själva styra när arbetet skulle utföras och de kunde genomföra investeringar på det vägvägsnitt de skulle underhålla, varpå kommande års arbete förenklades. För lokalförvaltningen fanns också flera fördelar med en indelt modell. Kostnaden för underhållet blev mindre genom att bönderna stod för material och arbete, och eftersom vägen var uppdelad mellan bönderna blev det relativt enkelt att kontrollera om arbetet utförts och i förekommande fall bestraffa den som inte gjort sitt jobb. Viktigt var också att förvaltningen inte behövde hantera en administrativ apparat med skatteuppbörd för att ta in pengar som sedan kunde användas för att lägga ut arbetet på entreprenad. De lokala resurserna utnyttjades effektivare i den typ av naturskattesystem som modellen med väglotter representerade.

Ett annat intressant resultat av studien är att lottmodellen individualiserade böndernas skyldighet. Tidigare forskning har ofta betonat hur kollektivt det äldre svenska bondesamhället var. Vägunder-

hället representerar i stället en skyldighet som bönderna löste enskilt, och som de i samband med förhandlingar med kronobetjäningen argumenterade för att de ville fortsätta att lösa enskilt. Högberg visar att i fallet med vägarna var det en fördel för den enskilde bonden att inte behöva ta ansvar för, och riskera böter för, hur övriga delar av vägen sköttes. Detta nyanserar bilden av det äldre kollektiva samhället och förstärker uppfattningen att flera olika typer av administrativa organisationsformer användes parallellt.

Tomas Högberg har skrivit en intressant och viktig doktorsavhandling. Den är välskriven och redovisar ett väl genomfört forskningsarbete. Den bidrar inte minst med en undersökning av ett område som historikerna inte ägnat tillräckligt med uppmärksamhet. För detta ska författaren ha beröm. Det är emellertid också beträffande den sista punkten som jag har invändningar mot arbetet. Tomas Högberg håller sig så att säga ”på vägen” i sin analys. Boken handlar om vägunderhåll i Västmanland och tyvärr lyfter författaren sällan blicken. Det innebär att intressanta resultat förblir outtalade eller inte diskuteras i den omfattning som de hade förtjänat.

Jag anser att de resultat som redovisats ovan är av hög relevans för mer än hur det allmänna vägnätet i Västmanland sköttes. Jag tänker exempelvis på frågan om enskilt kontra kollektivt ansvar, eller på de fördelar som fanns för den lokala förvaltningen att använda en organisationsmodell som enkelt kunde kontrolleras. Dessa exempel utgör centrala delar i hur det lokala samhället fungerade i äldre tid. Avhandlingen hade tjänat på en mer fyllig diskussion och att dess resultat hade lyfts upp till mer principiella resonemang kring hur den svenska staten och dess förvaltning fungerade under tidsperioden.

Det hade exempelvis varit intressant med en diskussion kring hur denna naturbaserade förvaltningsmodell ska förstås i relation till de många entreprenader och arrendelösningar som fanns under 1700-

talet. Likaså hade det varit spännande med ett resonemang om den allt större statliga intervention som skedde under 1800-talets första hälft, satt i relation till den påfallande kontinuitet som fanns i vägunderhållet. Högberg ger sig in i dessa diskussioner endast i liten omfattning. Det är synd på en så viktig undersökning.

Magnus Linnarsson

Fotboll från Mielke till Merkel. Kontinuitet, brott och förändring i supporterkultur i östra Tyskland

Joakim Glaser

Arx, 2015, 384 s.

Efter Tysklands återförening 1989 förpassades merparten av det forna DDR:s politiska, kulturella och sociala institutioner till historiens sophög. Men inte allt som var östtyskt rensades bort. De östtyska fotbollsklubbarna levde kvar i det nya Tyskland och de övergavs inte av fansen. Glaser vill undersöka hur ”östtyska” fotbollsfans har skapat mening kring sitt supporterskap. Närmare bestämt granskar han i avhandlingen hur dessa klubbars identitetsskapande har sett ut och förändrats från 1960-talet fram till i dag. Av särskild betydelse för hans analys är den genomgripande politiska, sociala och kulturella omvandling som Tyskland har genomgått efter enandet 1989.

Det saknas inte forskning om DDR:s fotbollskultur, men oftast har den handlat om fotbollen under socialismen och därför inte sträckt sig längre fram i tiden än till 1990. Glaser vill belysa den östtyska fotbollskulturen utifrån ett längre tidsperspektiv och på så sätt också ge en mer komplex och mångbottnad analys av hur brott och kontinuitet har sett sig inom tysk fotbollshistoria. Hans undersökning relaterar till de diskussioner som förts både i tysk media och inom forskning om hur forna östtyskar upplever sin livssituation

i det återförenade Tyskland. Frågan är om det har skapats en ny gemensam nationell identitet eller om man har fortsatt att leva med två parallella kulturer, som har svårt att möta och förstå varandra. Avhandlingen bygger på deltagande observation och intervjuer med supportrar knutna till fyra olika klubbar: Berliner FC Dynamo, FC Erzgebirge Aue, I. FC Magdeburg och I. FC Union Berlin. Klubbarna har valts ut med tanke på att de har olika erfarenheter av både DDR-tiden och återföringen.

I DDR knöts fotbollsklubbarna till en stark lokal eller regional identitet och samtidigt fungerade supporterskapet som ett "frirum" i diktaturstaten. Återföringen ledde till att fotbollen i det forna DDR tappade betydelse. Andra problem och spörsmål pockade på uppmärksamheten samtidigt som den östtyska fotbollen fick svårt att hävda sig gentemot den västtyska fotbollen. Forna östtyskar har ofta upplevt att deras erfarenheter inte har erkänts eller tagits på allvar av det västtyska etablissemanget och i hög grad har det varit så inom fotbollen. Glaser visar att berättelserna från tiden efter enandet uttrycker vilsenhet och förvirring. Under DDR-tiden hade östtyska fotbollsupportrar odlat vänskapliga relationer med västtyskarna och betraktat fotbollen i Västtyskland som en positiv förebild. Efter enandet skärptes fotbollsantagonismen mellan öst och väst och de östtyska fansen svarade med att framhäva både stolthet och självhävdelse. De odlade också "reflektiv nostalgi", men utan att på allvar längta tillbaka till tiden före 1989.

Glasers framställning är nyanserad. Han diskuterar ingående sina analyser och prövar noggrant sina tolkningar. Inte minst tonar han ned fotbollskulturens politiska betydelse, vilket är en viktig nyansering i förhållande till tidigare forskning. Förvisso förs ofta politiska ståndpunkter fram av Glasers intervjupersoner, men han visar att det inte var politiska skäl som fick dem att identifiera sig med ett visst lag. Till detta ska läggas att supportrarnas narrativ ofta är både motsägelsefulla och föränder-

liga. Det är en styrka i avhandlingen att Glaser nyanserar bilden av det östtyska supporterskapet och att han inte väjer för komplikationerna och inkonsekvenserna. Övertygande klarlägger han att fotbollen har haft en viktig identitetsskapande betydelse för "östtyskar" både före och efter murens fall. En fråga som infinner sig då man läser hans avhandling är vad fotbollens identitetsskapande har betytt i förhållande till andra identitetsskapande instanser i det tyska samhället under samma tid.

Ett problem med avhandlingen är dess metodologi. I ett utförligt diskuterande metodkapitel redogör Glaser för sina metodologiska, och i viss mån teoretiska, utgångspunkter. Det är förstas positivt att både intervjusituationens och den deltagande observationens svårigheter tas på allvar, men frågan är om inte Glaser går för långt i att ihärdigt insistera på att kunskapen är situerad och subjektiv. Till slut mynnar det ordrika metodkapitlet i en kunskapsrelativistisk dimma. Uttryckligen tar Glaser avstånd från att diskutera "urval" och "representativitet". Han skriver: "kvantitativa begrepp som generaliseringar, validitet och reliabilitet står i kontrast till den kvalitativa forskning som denna avhandling tar avstamp i" (s. 48). Det är synd att Glaser intar denna hållning. Avhandling formligen skriker efter konstruktiva, och inte bara problematiserande, resonemang om representativitet och källkritik, liksom även efter explicita redogörelser för vilken empiri resultaten faktiskt bygger på. Det ligger också en analytisk otydlighet i att empirin används både för att reda ut hur det egentligen var samt för att analysera hur minneskulturen har förändrats. Denna oklarhet torde, åtminstone delvis, vara en konsekvens av att avhandlingen utgår från en, som jag ser det, alltför abstrakt och otydlig syftesformulering, nämligen "att undersöka det dialektiska förhållandet mellan å ena sidan identitetsskapande processer kring fotbollsklubbar och å andra samhällsförändringar" (s. 15). Jag undrar också om inte avhandlingen hade vunnit

i stringens och skärpa på att genomföras som en fallstudie utifrån en klubb i stället för som nu med intervjupersoner från flera olika klubbar, vilket bidrar både till att göra framställningen spretig och till att skapa osäkerhet i resultatredovisningen.

Fotboll från Mielke till Merkel är på många sätt en intressant och läsvärd avhandling som bygger på noggrann och nyanserad analys av ett viktigt tema. På ett tydligt sätt skriver Glaser in fotbollshistorien i historien. Detta är emellertid också en avhandling som hade mått bra av att genomföras med större metodologisk skärpa och klarhet.

Jens Ljunggren

Hjalmar Lundbohm. En studie om ledarskap inom LKAB 1898–1921

Curt Persson

Luleå Tekniska Universitet, 2015, 251 s.

Kiruna, betraktat som mönstersamhälle och som förvisningsort, upphör inte att fascinera. Den omlokalisering av stadens centrum som fortsatt gruvbrytning nödvändiggjort har gett ny aktualitet åt det samhälle som en gång formades under Hjalmar Lundbohms disponenttid. Samhällets första decennier har kartlagts av flera discipliners företrädare. En helhetsbild av Lundbohms livsgärning har ändå saknats. Den biografi som skolledaren Yngve Åström utgav för ett halvt sekel sedan har nu fått en vetenskaplig uppdatering, med tillbörlig analys och kontextualisering. Curt Persson, länsantikvarie i Norrbotten och tidigare kulturintendent i Kiruna, har nämligen disputerat vid Luleå tekniska universitet på avhandlingen *Hjalmar Lundbohm. En studie om ledarskap inom LKAB 1898–1921*.

Lundbohms person har uppfattats som gåtfull; socialt begåvad men personligt oåtkomlig. I bilden av honom har funnits få skuggor, varför han förlänats hagiografiska

drag. Det är denna kultstatus av Lundbohm som Persson anammat i sin uppväxtmiljö, och som han nu söker revidera. Det är ett kyligt realistiskt porträtt som ska visas upp. I Perssons avhandling utgör nätverk, ledarskap och den patriarkalism som karakteriserade gruv- och brukssamhällena de nyckelbegrepp och analysverktyg på vilken avhandlingen hängs upp.

Lundbohm, född 1855, växte upp i södra Dalsland. Han bedrev studier vid läroverket i Vänersborg, men avlade ingen studentexamen. Utbildningen fortsatte vid Chalmers slöjdskola i Göteborg. Lundbohms unika talang som nätverksbyggare kom väl till synes under studietiden. I Vänersborg, sedan på Chalmers, hade han en tät relation till Bengt Lundgren, som kom att bli hans närmaste medarbetare vid LKAB i Kiruna. I bekantskapskretsen fanns tidigt även arkitekten Gustaf Wickman och skulptörerna Per Hasselberg och Christian Eriksson. Wickman kom i Kiruna att spela en huvudroll som arkitekt och stadsplanerare, medan Eriksson ansvarade för ortens nationalromantiska kyrka. Med tanke på Lundbohms rika kontaktnät är det synd att avhandlingen saknar personregister, även om det kompenseras av att flertalet personer i den löpande texten presenteras med födelse- och dödsår.

Lundbohm blev en dugande geolog, men utan högre formell kompetens, och anställdes av Sveriges Geologiska Undersökningar. I den egenskapen besökte han första gången Lappland 1889. Internationella utblickar hade han skaffat sig, särskilt i USA. Lundbohms duglighet blev så känd att han utsågs till LKAB:s disponent i Malmfälten. Erbjudandet hade först gått till Arvid Lindman, chef för Iggesunds bruk, senare i två omgångar statsminister.

Lundbohm tecknas av Persson mer som samhällsbyggare än företagsledare. Frapperande är hans livslånga umgänge i konstnärskretsar, där prins Eugen, Albert Engström och Anders Zorn rymdes. Persson gör en jämförelse med Frans Kempe vid Mo & Domsjö, som utgör ett paradexempel

på patriarkalt ledarskap, särskilt såsom det avtecknades i det västerbottniska sägverksamshället Norrbyskär. Där lades allt tillräta för de anställda, som välmenande men på maktens villkor tilldelades hus med trädgårdstjappor samt skola, kyrka och lokaler för nykterhetsloge och idrottsutövande. Fackföreningar hölls så länge det var möjligt på armlängds avstånd. Här var Lundbohm mer lyhörd och gick en medelväg.

Kiruna fick karaktären av ett tredelat samhälle, bestående av bolagsområdet där Wickman designade arbetarbostäder och tjänstemannavillor, järnvägsområdet, för vilket SJ:s chefsarkitekt Folke Zettervall bar ansvaret, samt ett centrum för administration, utbildning och handel. På Haukivaaras lägfjällsslutning utformade Wickman i samarbete med Per Olof Hallman en stadsplan, som efter Camillo Sittes principer tog hänsyn till terrängförhållandena liksom de kyliga vindarna. Då hade också Kiruna ersatt Luossajärvi som officiellt ortnamn. För bolagsintressena var det fördelaktigt att Kiruna gjordes till municipalsamhälle inom Jukkasjärvi socken och inte till köping, vilket gav kommunen större skatteintäkter. Företaget anslog dock betydande summor för uppbyggandet av samhällets infrastruktur, skolor, sjukvård och brandkår. Genom tillkomsten av en spärväg, gratis för de anställda, minskade tidsavståndet mellan gruva och bostäder. Ett rikt föreningsliv, som Lundbohm uppmuntrade och gynnade ekonomiskt, spirade.

Den unga arbetarrörelsen följde uppmärksamt utvecklingen. Erfarenheterna av Malmbergets kåkstad ingav farhågor. Agitatoren Kata Dalström, tidigt på plats, observerade klasskiktningen i gruvsamhället – en gynnsam grogrund för socialism och fackföreningsrörelse. Här uppstod behovet av att skapa en motvikt till ikonerna Lundbohm. För den symboliska rollen valdes Lars Jansson, verksam inom Gruvtolvan. Långt senare fick han en gata uppkallad efter sig och i 1980-talets Folkets Hus blev huvudsalen namngiven efter honom.

Problematiskt är ändå att Jansson utvandrat till Kanada 1905, innan arbetarrörelsen hunnit etableras som politisk kraft.

I enlighet med tidens värderingar verkade Lundbohm för fortsatt segregering mellan svenskar och samer. I denna strävan samarbetade han med biskop Olof Bergqvist liksom med prästerna och skolinspektörerna Vitalis Kardell och Georg Bergfors. Till samma krets hörde också professorn i finsk-ugriska språk Karl Bernhard Wiklund och rasbiologen Herman Lundborg. Skilda kulturer måste åtskiljas, var Lundbohms åsikt, en hållning som liknade den som den samtida gruvexploatören Cecil Rhodes tillämpade på en annan kontinent. Kring detta tema har Curt Persson tidigare publicerat en specialstudie med titeln *På disponentens tid*. Här tangerar han Maja Hagermans forskning om Herman Lundborg. Det vilar något paradoxalt över Lundbohms agerande, eftersom han samtidigt gjorde pionjärsatser för att marknadsföra den samiska kulturen och lansera Lappland som turistdestination.

Företagsmässigt var Lundbohms avslutande år mindre lyckosamma och på hösten 1920 blev han i realiteten avpolletterad av LKAB:s styrelse. Trots bedyranden om motsatsen satte han därefter aldrig sin fot i det samhälle som han i så hög grad hade utformat. Måhända var tidpunkten lämpligt vald, eftersom de politiska styrkeförhållandena höll på att förändras. Likaså introducerades med Taylor-systemet en ny företagsmodell. Något abrupt slut för det patriarkala ledarskapet torde detta ändå inte ha inneburit. Kanske kunde här i jämförande syfte en reflektion ha infögats om den situation som Bolidenchefen Oscar Falkman ställdes inför då han på 1920-talet skulle bygga upp ett västerbottniskt mönstersamhälle, också det segregerat och knutet till gruvnäringen. Jämförelsen ligger dock utanför avhandlingens ram.

Under de kringflackande åren på 1920-talet förbyttes Lundbohms solida ekonomi i sin motsats. Sin konstsamling tvingades han pantsätta hos företaget. Långa perioder var han bosatt på Grand Hôtel i Stockholm,

tidvis även Mössebergs kuranstalt. I övrigt fylldes tiden med resor till Greklands och Italiens kulturmiljöer.

Genom ett varierat källmaterial har Curt Persson lyckats rensa i mytbilden och ge ett nyanserat porträtt. Bilden av Lundbohm blir avgjort mer komplex än den gängse legendariska. Visst avbräck har det inneburit att Lundbohm av okänd anledning lät bränna sitt arkivmaterial. I Perssons text finns ett berättarflöde, som följer Lundbohm från uppväxten till 1920-talets skymningsår och hans bortgång våren 1926. Därmed blir avhandlingen innehållsrik och tät även om den vetenskapliga dräkt den ikläds inte genomgående är av den strängt ortodoxa sorten. Bildmaterialet är förstklassigt, innehållande många av Borg Meschs fotografier.

Bert Mårald

Exkludering, assimilering eller utrotning? "Tattarfrågan" i svensk politik 1880–1955

Martin Ericsson

Studia Historica Lundensia, 2015, 289 s.

Martin Ericssons lundensiska doktorsavhandling handlar om utpekandets politik, om de diskriminerande åtgärder som föreslogs och ibland också sattes in mot den utpekade gruppen, mot "tattarna". Den studerar framväxten av rasistiska stereotyper och den analyserar inte minst svårigheterna med att definiera målgruppen. *Utpekandets politik* hade varit en passande titel, i mitt tycke slagkraftigare än den befintliga sammanställningen av nyckelord. I inledningen gör Ericsson ett modigt ställningstagande: en historisk undersökning av utpekandets mekanismer och former måste ta de studerade aktörernas och källornas ordval på allvar. Han skriver därför "tattare" utan citationstecken och sätter inget likhetstecken mellan tattare, resande och romer. Att likställa dem, som skett i regeringens vitbok från 2014, riske-

rar att bli historiskt inkorrekt, framhåller författaren. Självupplevd identitet i dag och av utomstående utpekad gruppstillhörighet förr i tiden behöver nämligen inte överensstämma. Ställningstagandet mot att låta identitetspolitiska utgångspunkter styra den historiska undersökningen tror jag är alldeles riktigt. Det minskar kanske studiens dagsaktuella politiska popularitet, men ökar samtidigt dess vetenskapliga värde. De etiska övervägandena är här genomtänkta och välgrundade.

De empiriska frågor som styr undersökningen av tattarfrågans politiska konstruktion från sent 1800-tal till 1950-tal gäller dateringen, aktörerna, kontexterna samt definitionerna och jämförelsen. Alltså: när, hur och av vilka skapades tattarfrågan som politisk projekt? Hur definierade och avgränsade aktörerna termen tattare? Och vilka likheter och skillnader – och transnationella förbindelser – fanns mellan aktörerna och åtgärderna i Sverige och deras motsvarigheter i Finland och Norge? I vårt västra grannland verkade den enskilda, statsunderstödda *Omstreifermissionen*, en verksamhet inriktad på att "rädda" utpekade barn genom uppfostran på särskilda anstalter. Och Norge blev på så vis en återkommande referenspunkt, visar Ericsson. Frågan om kontexterna, tattarfrågans olika inrikespolitiska sammanhang, behandlar det som tidigare forskning har lyft fram som förklaringar: betydelsen av nationalistisk vakthållning kring "äka svenskar", lösdrivarpolitikens successivt alltmer differentierade utformning och tillämpning, rasbiologins och "folkhemspolitikens" avgörande betydelse för tattarfrågans tillkomst och utformning.

Makt, vetande, särskiljning och styrning är nyckelbegrepp i Ericssons effektiva och kraftfullt Foucault-inspirerade teoretiska verktygslåda, en låda som verkligen används. Grundtanken är välbekant: maktutövning och produktion av vetande hänger ihop, förutsätter och betingar varandra. Försanthållandena om den utpekade gruppens "natur" möjliggör olika slags åtgärder

vilka i sin tur producerar nytt vetande om gruppen. Särskiljningen, själva avgränsningen av gruppen och fastställandet av egenskaperna, blir med detta perspektiv ett centralt studieobjekt; poängen är att taternas utmärkande kännetecken har växlat över tid och att varje definition skapat sina anomalier. I de empiriska kapitlen studerar Ericsson hur de olika maktrationaliteterna – även detta är influerat av Foucault och *governmentality*-teoretikerna – exkludering, assimilering (genom uppfostran och undervisning) och rashygien har präglat tatarfrågans socialpolitiska utformning.

Territoriell exkludering var lokalsamhällets lösning; olika åtgärder inriktade på att hålla ovälkomna personer borta från bygden. Tattarna definierades socialt som geografiskt rörliga och utan riktigt arbete. Som Ericsson påpekar var exkluderingen en gammal praktik mot kringstrykande familjer och han pekar på kopplingarna till frågan om lösdriveri. Han betonar att exkluderingen inte byggde på någon biologisering och att etniska resonemang om svenskhet inte styrde diskussionerna omkring år 1900. Och genom att visa hur konstruktionen av tatarfrågan tog fart vid denna tid punkterar Ericsson effektivt påståendena om "folkhemmets" avgörande betydelse för frågans formering. Under mellankrigstiden ökade rasifieringen i utpekandet, alltså tillskrivandet av särskilda – negativa – biologiska egenskaper, men Ericsson framhåller samtidigt dubbelheten, den komplexa blandningen av föreställningar om miljö och ras i både särskiljningen av tattarna och i förslagen om omhändertagande av barn, alltså tvångsassimilering, och sterilisering av särskilt belastade individer. Sociala markörer och rasbiologiska resonemang blandades alltså friskt utan att motsägelserna verkar ha besvärat upphovspersonerna. Detaljerat studeras här det vetande som producerades i Malmö, Göteborg och Jönköping; i register, genealogiska undersökningar, IQ-tester och olika slags utlåtanden och rapporter av präster, poliser och folk från fattigvården.

Svårigheten att etablera fasta definitioner och avgränsa "de riktiga tattarna" blev uppenbar under 1940-talet då Socialstyrelsen genomförde en stor inventering; ett sista försök att räkna alla tattare och skapa ett register. Rasbiologiska institutet gjorde då fruktlösa försök att skapa en rasbiologisk definition genom skallmätningar av socialt utpekade individer av känd tattersläkt eller känd asocial läggning. Någon "ras" kunde inte bestämmas, och inventeringens särskiljning byggde på den lokala polisens meddelanden om personer som i lokalsamhället utpekades som tattare på grunder som livsstil och sysselsättning. I Socialstyrelsens slutrapport hade rashygien försvunnit och den samlade bedömningen fastslog att det inte gick att avgränsa tattarna med kriterier som utseende eller levnadssätt. Detta öppnade för efterkrigstidens sociologiska förståelse av tattarna, konkluderar Ericsson i det avslutande undersökningskapitlet.

Ericssons studie är väl sammanhållet, och jag tilltalas av författarens starka grepp om undersökningen och av den kontinuerliga reflexionen om material, vägval och tolkningar. Det ger skärpa åt analysen. Men det finns förstås saker att diskutera och kritisera, både stort och smått. Till det förra hör avsaknaden av en sammanhållen och systematisk diskussion av de egna bidragens betydelse i förhållande till forskningen. Mängden nyare studier på samma källmaterial från senare år kan göra att läsaren blir osäker på vad som är avhandlingens helt nya och egna rön, utöver egna teoretiska markeringar och många instämmanden i tidigare studier. Och jag hade gärna sett större bredd och djup i de empiriska undersökningarna här och var. Ericssons fokus är smalt och källurvalet medvetet begränsat. Konstruktionen av en politisk fråga är dock en komplicerad process och sker inte bara i samspelet mellan kommuner, länsstyrelser och centrala statsorgan. Den tar sig många former och har, som Ericsson själv bekräftar med sina begränsade genomgångar av tidnings- och

tidskriftsartiklar, flera olika aktörer och kanaler. Urvalet inom de givna avgränsningarna kunde också ha diskuterats mer. Var utredningarna i Malmö, Göteborg och Jönköping de enda som gjordes? Var det bara där tattarna utpekades som en problemgrupp? Hur var det till exempel i Borås? Där gjorde sociologen Bertil Pfannenstill en undersökning i samarbete med stadens socialvårdsbyrå. Ericsson går igenom hans rapport men politiken bakom den utforskas inte tillräckligt. Det lokala sammanhanget förblir därmed dolt, trots de tydliga ledtrådarna hos Pfannenstill. Här blir avhandlingen väl smal; Ericsson väljer bort uppenbara möjliga fördjupningar som rimligen hade kunnat genomföras inom den ram som forskarstudierna har. Men, och det är väsentligt för slutintrycket, i de genomförda undersökningarna är analysen vass.

Nils Edling

Antologier

De finska romernas historia
från svenska tiden till 2000-talet
Panu Pulma (red.)

Svenska litteratursällskapet i Finland,
2015, 503 s.

De finska romernas historia är en tung bok, både bokstavligen och symboliskt. Dess bokstavliga tyngd kommer av omfattningen (drygt 500 s.) och den fina inbindningen i hårda pärmar, med bokstäver i guld på ett taktilt behagligt underlag. Boken signalerar att de finska romernas historia är lång, viktig och värdefull. Betydelsen av detta kan knappast överskattas i vår samtid där öppet politiska historiebruk söker göra gällande en svunnen etniskt homogen tid att kontrastera mot dagens mångkulturella. Idén om en vit och idyllisk finsk/svensk historia krackelerar emellertid snabbt redan i det första kapitlet, samtidigt som

antologins bidrag inte syftar till att bara avtäcka historiens skuggsida. Snarare har man velat finna komplexiteten, gråskalan. Ett ledord i detta arbete, skriver redaktören Panu Pulma i sitt förord, har varit växelverkan. Utgångspunkten har alltså varit att romers kultur och sedvänjor och det övriga samhället har utvecklats och förändrats i interaktion med varandra. Sett till tidigare litteratur om romer är detta faktiskt viktigt att poängtera: under lång tid undersöktes och beskrevs romska gruppers historia som pågående "utanför" *mainstream*-historien, och forskare inom romska studier var mer eller mindre isolerade inom sina respektive ämnen. Romer var länge också uteslutna ur de akademiska rummen, förutom som studieobjekt. Detta forskningsprojekt har dock initierats av och genomförts i samarbete med romska organisationer, vilket är betydelsefullt för dess legitimitet både gentemot forskarsamhället och gentemot minoriteten.

Boken är indelad i tre delar, av vilka de två första är kronologiskt strukturerade och tar sin början med den tidigaste kända dokumenteringen av romer i riket på 1500-talet och avslutas med ankomsten av nya grupper under 2000-talet. Huvudfokus i första delen ligger på historiska studier av romerna och de samhälleliga förändringar de varit del av, såsom framväxandet av nationalstaten, den religiösa väckelsen och vinterkriget. I andra delen står efterkrigstiden fram till våra dagar i fokus. Särskilt intressant är det att läsa om de finska romernas politiska kamp, vilken hade många förbindelser med utvecklingen i Sverige och svenska romers medborgarkamp. Den tredje delen är tematisk och diskuterar språklig och kulturell förändring över tid och rum. Kanske är det här som ovan nämnda växelverkan får sitt mest konkreta uttryck: romsk musik och olika romska språkvarieteter har påverkat och påverkats av det omgivande samhället. Samtidigt visar antropologen Anna Maria Viljanens bidrag att en del strukturer relaterade till kön, renhet och heder har

varit påfallande sega. Det framgår också i många av bidragen att det inte finns en enhetlig finsk-romsk kultur eller sed utan många olika beroende på tid, plats, släkt och sammanhang. Intressanta aspekter av detta ger Marko Stenroos, vars avslutande bidrag behandlar romer som lever i både det finska och det romska.

En röd tråd genom antologin är kyrkans och religionens ständiga närvaro i och påtagliga inflytande på relationen mellan romer och majoritetsbefolkning, myndigheter och stat. Kyrkliga aktörer har haft makten och ansvaret att kontrollera, övervaka och registrera befolkningen. För människor och grupper vars tillhörighet till befolkningen har förnekats eller ifrågasatts har denna makt varit problematisk och viktig att navigera kring. Den finska Zigenarmissionen var liksom den norska delansvarig för genomförandet av statens politik gentemot romer under 1900-talet, och även i Sverige arbetade Zigenarmissionen för att få statens stöd, dock utan större framgång. Redaktörerna och författarna lyfter dock genom sitt urval fram fler aspekter på kyrkans – och religionens eller andlighetens – betydelse för enskilda individer och det finsk-romska kollektivet. (Fri)kyrkliga aktörers intresse för romer sedan det sena 1800-talet kan och bör analyseras ur maktperspektiv, men inom detta perspektiv borde fler nyanser kunna rymmas, till exempel att kyrkliga aktörer också intresserade sig för att förbättra minoritetens situation under perioder när ingen annan i majoritetssamhället gjorde det. Deras arbete har i flera fall präglats av ett patriarkalt och ibland tidstypiskt rasistiskt förhållningssätt, samtidigt som de genom aktiviteterna inkluderade romer som en del av befolkningen och/eller skapade utrymme för romers andliga uttryck. Här finns goda möjligheter till fortsatt forskning ur ett transnationellt perspektiv.

Antologibidragen, totalt 15 stycken, är skrivna av såväl forskare som andra kunniga inom fältet, både romer och icke-romer. Resultatet är något splittrat, med en ambi-

tion att tilltala många olika läsare. Generellt sett är kontextualiseringar och analyser väl genomförda även om den vetenskapliga kvaliteten på de olika bidragen varierar. Detta är troligen en konsekvens av författarnas skilda bakgrunder innanför och utanför akademien. Forskningsetiska och politiska, snarare än ”bara” vetenskapliga, ställningstaganden har tillmätts stor betydelse i forskningsarbetet. Detta är som det bör vara, särskilt på just detta minoritetshistoriska forskningsfält. Det hade emellertid varit fruktbart med ett genomgående tillämpat genusperspektiv, och även medborgarskapsteoretiska begrepp hade varit användbara som tolkningsram.

I forskarnas förord tas några viktiga metodfrågor upp, framför allt tillgången till och tolkningen av källmaterial. Fram till det sena 1800-talet är det ont om källor men vid den tiden exploderade fältet av undersökningar som på olika sätt skulle bidra till att lösa den så kallade ”zigenarfrågan”. Resultatet blev knappast en löst ”fråga”, men däremot ett omfattande och tendentiöst källmaterial uteslutande skapat av icke-romer, vilket begränsar möjligheterna för forskningsarbetet. Ett minst lika stort problem är att romer inte finns representerade i sådana källmaterial som historiker vanligtvis använder sig av, till exempel kyrkböcker. Romer har själva sällan lämnat avtryck i arkiven förrän mot slutet av 1900-talet, och även i dag är deras röster svåra att spåra. I antologin har man därför använt sig av en mångfald av källor, inte minst muntliga har varit viktiga. För att inte projicera moderna uppfattningar och förenklingar på materialet har forskarna beslutat att synliggöra primärkällornas terminologi. Detta är ett rimligt förhållningssätt, men utan citattecken finns alltid risken för glidningar där socialt skapade kategorier som ”tattare” och ”lösdrivare” kan framstå som objektivt existerande. Trots dessa ofrånkomliga käll- och terminologirelaterade svårigheter är det betydelsefullt och mycket välkommet med ett ambitiöst standardverk på svenska

som behandlar åtminstone de östra delarna av regionen. Förhoppningsvis är *De finska romernas historia* bara början på en väg av transnationell nordisk forskning om romers och resandes historia. Detta är precis vad forskningsfältet behöver.

Ida Ohlsson Al Fakir

Karl XII och svenskarna i Osmanska riket

Åsa Karlsson, Klas Kronberg & Per Sandin (red.)

Atlantis, 2015, 317 s.

Armémuseums årsbok 2015 med titeln *Karl XII och svenskarna i Osmanska riket* handlar om den smått unika femårsperiod (1709–1714) i Sveriges historia då riket styrdes från byn Varnitsa i Osmanska riket. Från kungshuset i Varnitsa och boningarna i Timurtasch och Didymoteicho arbetade ett svenskt hov och en riksstyrelse med militära, administrativa och ceremoniella uppgifter. Härifrån fattade Karl XII beslut om utnämningar i krigsmakt och förvaltning och genomförde betydelsefulla förändringar i rikets administration, som en ny kansliordning och ett nytt skattesystem. Från Varnitsa organiserades även vetenskapliga expeditioner till Främre Orienten och Egypten av personer som Cornelius Loos, Conrad Sparre, Hans Gyllenskiöpp, Michael Eneman och Henric Benzélius. Redaktörer för boken är Åsa Karlsson, Klas Kronberg och Per Sandin och bakom bokens tolv kapitel står författare från olika akademiska discipliner.

Idéen till bokprojektet förklaras vara kläckt under 1990-talet av Sveriges ambassadör i Bukarest, Nils Revelius. Ytterligare drivkraft gavs av före detta ambassadören Greger Weidgren och före detta generaldirektören Peder Törnwall. Vetenskaplig form fick projektet med Per Sandin vid Livrustkammaren och senare Armémuseum som projektledare. Med stöd från Riksbankens Jubileumsfond har verksam-

heten omfattat fem symposier på orter som Moldaviens huvudstad Chişinău, i Istanbul och i Didymoteicho, där det omgivande samhället engagerats på olika vis. Projektets internationella karaktären framgår även av bokens medverkande forskare där Elena Plosnita bidrar med kapitlet "Minnet av svenskarna i Moldavien", Athanassios I. Gouridis (tillsammans med Per Sandin) med kapitlet "Karl XII i Demotika och Timurtasch", samt Yurii Savschuks bidrag "Den svensk-ukrainska alliansen".

I bokens inledning nämns att en vetenskaplig utmaning i projektet har varit tillgången till arkivmaterial och svårigheten att läsa den osmanska turkiskan från tiden före Kemal Atatürks språkreformer under mellankrigstiden. Vad gäller arkiven så försvåras forskningen bland annat av att den centraliserade arkivbildningen i Osmanska riket i dag får sökas i dagens turkiska arkivsystem. Denna utmaning avspeglas även i att den övervägande majoriteten av kapitlen också bygger på ett "svenskt" källmaterial. Att boken först och främst vänder sig till en bred allmänhet framgår av att majoriteten av bokens kapitel inte är utformade för att presentera ny forskning eller argumenterar för nya tolkningar av välkända förhållanden. Till undantagen hör Magnus Linnarssons kapitel "Regera med brev och bud – postgången mellan Osmanska riket och Stockholm", som syftar till att rekonstruera postförbindelserna mellan kungen och rådet i Stockholm. Någon systematisk genomgång av detta kommunikationssystem har tidigare inte gjorts och Linnarsson kan visa att postförbindelserna mellan Osmanska riket och Stockholm dels var regelbundna, om än inte snabba, dels byggde på de etablerade postnäten i Europa och på användandet av kurirer. Flertalet av artiklarna har karaktären av välskrivna och inlevelsefulla återgivning av tidigare forskning och är dessutom rikt illustrerade.

Kapitlen som behandlar minnet av Karl XII:s och svenskarnas vistelse i Moldavien, Varnitsa och Demotika är intresseväck-

ande. Plosnita skriver om hur ryska forskare och militärer kom att undersöka områdena runt Bender och Varnitsa i samband med att Bessarabien annekterades av Ryssland 1812. Även den ryske tsarens Nikolaj I:s gemål Alexandra Feodorovna fängslades av platsen för Karl XII:s läger och lokala historier om svenskarnas vistelse. Alexandra föreslog att en karta skulle upprättas över området, vilken slutligen kom till stånd 1840. Olika initiativ för att bevara minnet och utforska platsen har sedan tagits fram till våra dagar. Sandin och Gouridis uppmärksammar bland annat spektakulära episoder som utspelat sig i Demotika efter Karl XII:s vistelse. Ett flertal resenärer som besökt staden under början av 1800-talet kan vittna om att minnet av kungen var starkt hos den kristna delen av befolkningen. Till de mer spektakulära inslagen från lokalbefolkningens minneskultur hör "Kung Karls fängelse", vilket ska vara beläget bland underjordiska grottor under befästningen i Demotika. Berättelsen är dock ett folkligt fantasifoster, menar den grekiska historikern Georgis Tolidis. Ytterligare exempel på materiella minnen och lokala berättelser kan visa på händelsens betydelse och på ett ihållande lokalt intresse att värda minnet av "svensktiden". Även stadens nu aktiva fotbollslag bidrar genom sitt namn, "Carolus XII", och genom att bära blå-gula matchtröjor. Detta är minst sagt fascinerande.

Intressant läsning ger också kapitlen om konst- och arkitekturhistoriska kopplingar mellan Osmanska riket och Sverige. Martin Olin skriver om "Stockholms slott och den nya kungsstaden" och diskuterar Nicodemus Tessin d.y:s roll vid den så kallade Slottsomgivningsplanen efter branden 1697. Syftet var att skapa den nya kungsstaden och Karl XII engagerades i projektet under sin tid i Bender och Varnitsa. Den långa frånvaron och avstånden till kungen innebar att brev fick bära all kommunikation i detta projekt, något som därmed ger en fascinerande inblick i beslutsstrukturen i enväldets kulturpolitik.

Martin Olin påpekar också att det hör till ovanligheten att en enväldig kungs frågor, synpunkter och önskemål rörande ett stort arkitekturprojekt har bevarats så pass väl. Intressant är diskussionen om Karl XII:s estetiska uppfattning med önskan om att arkitekturen skulle skydda hans person och ge honom en känsla av frihet samt huruvida Karl XII påverkades av det muslimska bildförbudet (via Cornelius Loos akvareller). På den senare frågan konstaterar Olin att något säkert svar är svårt att finna i breven. Johan Mårtelius artikel tar upp hur dåtidens människor såg topografiska likheter mellan Stockholm och Konstantinopel, något som exempelvis framgår av Erik Dahlberghs Stockholmsvyer i *Suecia antiqua et hodierna* där de båda städernas härskarpalats vilar med en liknande upphöjdhed och i nära kontakt med strategiska vattenflöden. Andra kopplingar lyfts fram i samband med ombyggnadsprojektet efter slottsbranden då arkitektonisk inspiration av allt att döma bör ha hämtats från Seraljen i Konstantinopel. Att det fanns ett starkt intresse för osmansk byggnadskonst och inredning visas av Karl XII:s beslut att skicka en vetenskaplig expedition från Varnitsa till Konstantinopel strax efter årsskiftet 1710. Gruppens ledare, Cornelius Loos, producerade hela 300 signerade ritningar av den osmanska huvudstaden, av vilka de flesta dessvärre förstördes under kalabaliken i Varnitsa 1713. Mårtelius lyfter även fram betydelsen av orientaliska motiv när Nicodemus Tessin d.y. skissar på en kunglig krönings- och begravningskyrka och där bland annat kyrkans centrala kupol, likt Hagia Sofia, omgärdas av två slanka torn.

Boken ska framför allt berömmas för det förtjänstfulla sätt på vilket den förmedlar historisk kunskap om Sveriges kontakter med Osmanska riket och för synliggörandet av hur denna historia fortfarande ingår som en levande del i vår tids historiekultur. Boken är vackert utformad och innehåller en mängd fotografier och vackra historiska bilder av kartor, porträtt, konstföremål och

inte minst av Cornelius Loos teckningar. Detta höjer onekligen läsoplevelsen. För mig väcker boken nyfikenhet och inspiration och jag hoppas andra läsare känner detsamma.

Joachim Östlund

I främmande hamn. Den svenska och svensk-norska konsultjänsten 1700–1985

Aryo Makko & Leos Müller (red.)

Universus Academic Press, 2015, 312 s.

Konsulatsinstitutionen er udenrigstjenestens oversete lillebror. Hvor diplomaterne gik til audienser, forhandlede alliancer og traktater, sendte cifferbreve til deres hovedstæder om store og vigtige sager, stod konsulerne for den mindre glamourøse hjælp til hjemlandets skibe, søfolk og købmænd i fremmede havne. Eftersom konsulernes indberetninger ikke drejede sig om statens forhold til udenlandske magter, er deres arkivalier ofte dårligere bevaret.

Nu bliver diplomatisk historie ikke dyrket så meget som før, men der er stigende interesse for konsulerne og deres virksomhed, hvilket denne udgivelse også vidner om. Den bygger på indlæg fra en konference afholdt 19–20 maj 2014 på Sjöhistoriska museet i Stockholm. Konferencen var et led i et større projekt med at dokumentere og forske i søkonsulernes del af utrikesdepartementets virksomhed, hvor anledningen var beslutningen i midten af 1980'erne om at ophæve det sæt regler og love, som havde givet departementet en omfattende opgave med at støtte svensk søfart. Det hang bl.a. sammen med den svenske søfarts kraftige nedgang i 1970'erne. Som der står i forordet, var en mere end 300 år gammel epoke slut.

Denne antologi har de styrker og svagheder, som ofte knytter sig til konferencudgivelser. Det er en samling enkeltbidrag, som går i dybden, men ikke udgør en del af en løbende fortælling. Hvad der vindes i diversitet og bredde tabes i

struktur og sammenhæng, og redaktørerne gør da også i deres indledning klart, at vigtige perspektiver ikke er med. Bogen er opdelt i tre hoveddele. Del 1 med fire kapitler diskuterer konsulter og konsulat i et langtidsperspektiv. Aryo Makko og Leos Müllers kapitel om "Svenska konsulter 1650–1985" fungerer som en generel indledning, der sætter de følgende artikler ind i en sammenhæng. Forfatterne nævner tre perspektiver, efter hvilke man kan studere konsulter og konsulatsvæsen: økonomisk, politisk/diplomatisk og social, og bidragene i antologien er løst struktureret efter denne inddeling. Ferry de Goey går i sin kapitel fra Middelhavet i 1200-tallet og den første udbredelse af konsulatsinstitutionen til professionaliseringen i 1800-tallet. Lars Ekström, der selv har en fortid som søfartskonsul, beretter om den praktiske hverdag for en konsul i Antwerpen i begyndelsen af 1960'erne, hvor den svenske handelsflåde stadig var ganske betydelig. Sluttelig redegør Örjan Romefors for konsulatsarkivernes tilblivelse, skæbne og nuværende omfang, hvilket kan virke tørt, men er uhyre nyttigt for historikere. Del 2 om søfart og diplomati i 1700- og 1800-tallen indeholder seks kapitler. Sofia Gustafssons kapitel er et case study i relationen mellem den svenske konsul Johan Albert Kantzow og hans netværk af vicekonsuler i Portugal 1782–1808. Ingrid Myrstadts kapitel om det svensk-norske konsulatsvæsen i Kina i 2. halvdel af 1800-tallet viser blandt andet, hvorledes konsulerne med en svag stat som operationsområde havde en betydelig grad af autonomi og semi-diplomatiske funktioner. Jari Ojala viser i sit kapitel om konsekvenserne af Finlands overgang fra Sverige til Rusland, at de finske købmænd i udstrakt grad fortsatte med at bruge svenske konsulter. I tre kapitler behandles konsulter og relationer til de nordafrikanske barbareskstat. Disse kapitler udmærker sig ved at have fokus på 1. halvdel af 1800-tallet, hvor de nordafrikanske stater var svækkede og for Algiers vedkommende blev erobret af Frankrig i 1830. Joachim Östlund behandler

de svenske konsulter i Algier og Tripoli 1800–1850, Gustav Fryksen konsulfamilien Tulin i Tunis 1779–1882, og Peter Bruce de svensk-danske forhandlinger 1844–1845 med Marokko om afslutning af tributbetalingerne. I del 3 behandles forskellige aspekter af konsulernes sociale virksomhed i 1900-tallet. Tomas Nilson beretter om de svenske konsulers og sømandspræsters billeder af de svenske søfolk og deres moralske habitus i 1920'erne. Aryo Makko redegør for konsulernes rolle ved forbrydelser på svenske skibe i udlandet. Han viser blandt andet, at konsulerne i nogle tilfælde nøjedes med at følge de lokale myndigheders efterforskning og i den forbindelse søgte at hævde svenske søfolks rettigheder, i andre tilfælde gik direkte ind og virkede som efterforskere og dommere. Michael Kjörings kapitel om sømandskirken er en historisk redegørelse for kirkens historie med suppleret med hans egne personlige erfaringer fra virket som sømandspræst. Torbjörn Dallnäs beretter meget bredt om søfolkenes velfærd gennem tiderne uden dog at komme særlig meget ind på konsulernes rolle, og det samme gælder Lennart Johnssons kapitel om de svenske søfolk, som slog sig ned i Antwerpen.

Generelt er kapitlerne af høj kvalitet og for manges vedkommende baseret på dybtgående arkivundersøgelser. Jeg kan godt blive misundelig, når jeg ser hvor godt de svenske konsulatsarkiver fra Nordafrika er bevaret. Men værket spænder vidt og minder lidt om en tallerken tapas, som vækker smagsløgene og giver lyst til mere, men ikke helt stiller appetitten. Når Jari Ojala skriver om konsekvenserne af Finlands overgang fra Sverige til Rusland, så ville det have været meget passende med et par kapitler om konsekvenserne af Norges overgang fra Danmark til Sverige og siden til selvstændighed. Der er tre kapitler om konsulatstjenesten i Nordafrika, men ingen om konsulerne i Osmannerriget, som trods alt dækkede Tyrkiet, Grækenland og Mellemøsten, og hvor Sverige meget tidligt havde politiske og handelsmæssige

interesser. Men jeg har lært meget og vil gerne vide mere, og det er jo ikke den værste måde at afslutte en bog på.

Dan H. Andersen

Källpublikationer

Saxo Grammaticus. *Gesta Danorum: The History of the Danes*

Karsten Friis-Jensen (ed.), Peter Fischer (tr.)

Oxford University Press, 2015, 1751 p.,
2 volumes

The *Gesta Danorum*, the history of Danes, was written by Saxo, most likely a canon of Lund Cathedral and in service of Archbishop Absalon of Lund, under whose directives Saxo wrote and compiled the work probably sometime before 1208. A complete translation of Saxo's *Gesta Danorum*, one of the most important medieval sources of Scandinavian history, has been long overdue and anticipated. There have been many translations, primarily in Danish, and although a few incomplete English translations do exist, the Oxford edition translated by Peter Fischer and edited by Karsten Friis-Jensen is the first full and, most importantly, exceptional translation of this crucial work. This new English translation with its accompanying Latin transcription will probably not be the last and final translation, but is likely to become the go-to translation of the 21st century. Edited by Friis-Jensen, the work stands out as his last beautiful contribution to the furthering of studies into Saxo before this great Latinist and scholar passed away far too early in 2012.

While the most recent Danish translation of Zeeberg from 2005, which Friis-Jensen also worked on, is slightly easier to read than the work reviewed here, this newest Fisher/Friis-Jensen translation is not far

behind and is also a more nuanced and accurate translation that stays truer to the original Latin text. In his translation of Saxo, Fischer manages to convey a better sense of the more humorous and often sardonic tone of Saxo's writing compared to previous translations. One such example is the incident in book 10 of Queen Sigrid, who is humiliated by her suitor, the King of Norway, for being disinclined towards his advances. When she finally relents to meet her suitor on his ship, he orders his men to pull away the gangplank and she falls into the sea, while his men make neighing sounds "clamore sub hinnitus specie edito". In the accompanying footnote (p. 47) of this fine piece of translation, Fischer aptly informs the reader that this ridicule was to imply that Sigrid was like a mare in heat.

The footnotes in particular are a treasure trove in the sense that besides fulfilling multiple practical functions, they represent very entertaining reading. Every once in a while, this reader wished that the footnotes had also been differentiated into marginal notes and been expanded, as they give great insight into the diverse scholarship that exists on even marginal aspects of Saxo. One such instance is footnote 18 in book 8, which references the Fox Tax/*Ræfsgjald*. A few of the commentary footnotes, however, are sometimes overly definitive in their conclusions on the literary meanings of the text. One such example may be found in book 3, footnote 12, in which a reference is made to a man cutting through the waves, as: "[c]learly a reference to ice-skating". Whereas this may indeed have been the meaning, the sentence is open to interpretation and could just as easily be a biblical reference to either Jesus or Moses. In the extensive and thorough introduction, Fisher informs the reader that they have gathered many of these comments from other studies and works of translation; thus in the process of referencing having created a bibliography of most existing research literature on the *Gesta Danorum*. In reality, a compendium or third volume of either

extended comments or a Saxo dictionary would be a most welcome companion to this new translation. The Register of Parallels in the back volume II partly fulfils such a need, and is a welcome addition and aid to anyone seeking to make literary parallels and study Saxo's literary background and education. However, there are still many gaps that need to be filled. Additional online source editions of various manuscripts that may have been available to Saxo are also likely to benefit the further study of the composition of the *Gesta Danorum* in the coming years. To this purpose, the online e-book edition of these two volumes will greatly aid in what would otherwise be a considerable undertaking.

The Register of Parallels is also part of what adds something new to both the transcription and the translation, as two twelfth century Valerius manuscripts, closely related to the Sorø manuscripts, have been used in this new edition to create a more critical transcription. A register of parallels for the *Gesta Danorum* is nothing new, as Olrik/Ræder have already created such a register, but Fisher and Friis-Jensen have extended, refined and made it available to a much wider audience, which in turn should enable new parallels being drawn by scholars to whom Saxo has previously been unavailable in its entirety.

This newest translation of the *Gesta Danorum* – while important in its own right as a brilliant example of great scholarly knowledge of medieval Latin, interpretation of stemmas and literary commentary – is first and foremost the first complete English translation, and should as such be promoted to the fullest extent, as it still provides one of the most interesting sources of Scandinavian medieval history. It is now made available to the broadest and perhaps most attentive audience in a century, as the Viking Age and Medievalism are at a highpoint among the public. To many people, this new translation with its mention of such currently famous figures as Ragner Lothbrok and his wife Lagartha (Book 9

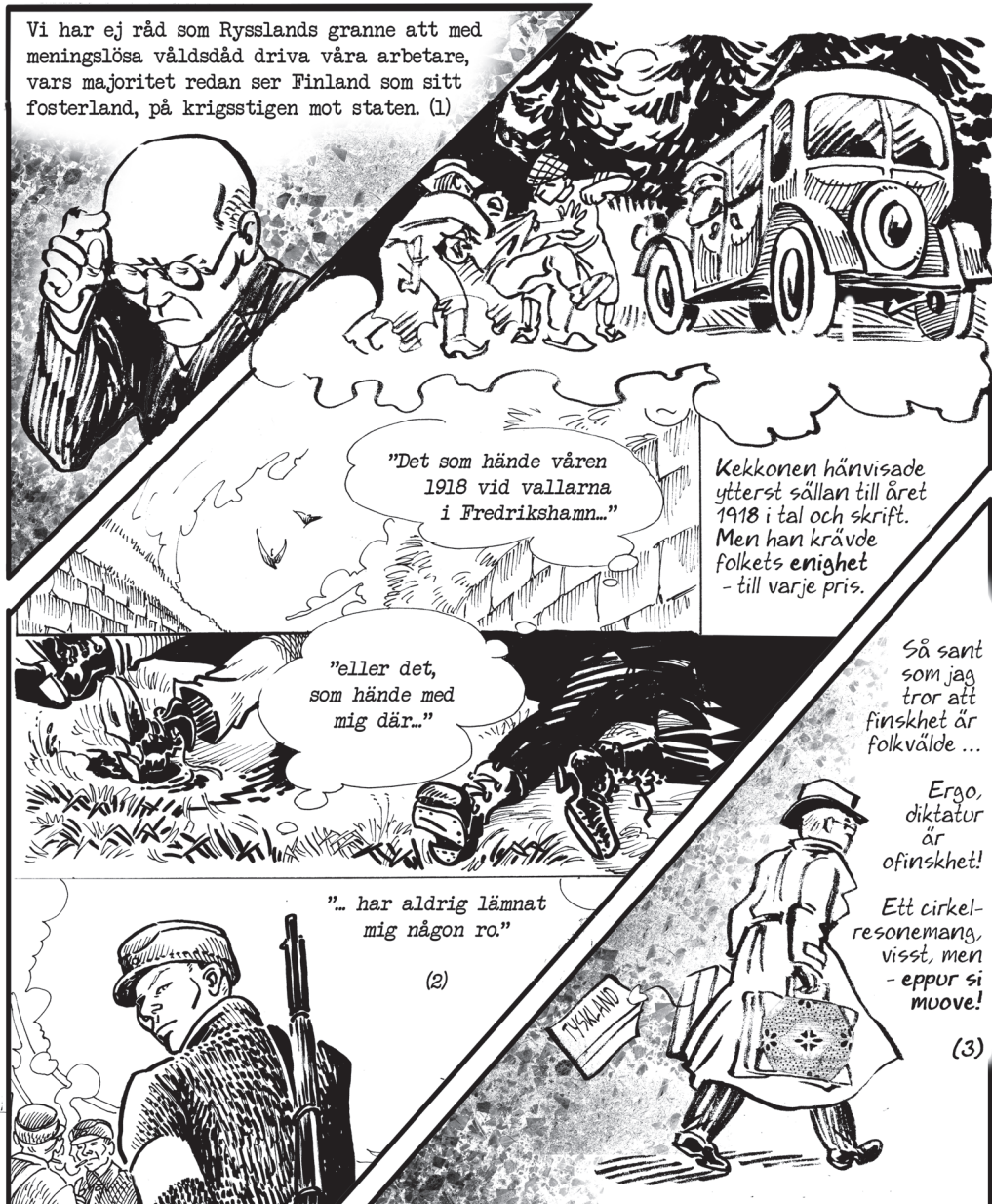
ch.4) will provide interesting support to the fictional presentation of these characters from the popular TV-show *Vikings*.

And as our knowledge and understanding of Saxo's *Gesta Danorum* is still evolving, as the most recent study has shown (*Saxo og hans samtid*: 2012), new input from scholars across fields and regional boundaries, to whom Saxo's work has hitherto been inaccessible, should and hopefully will help bring light to new aspects, conclusions and comparisons. In a world where the communication of political ideology and the ways rulers gain power is undergoing renewed debate, Saxo's *Gesta Danorum* remains an entertaining text that is as relevant now as when it was first written.

Kerstin Hundahl

KEKKOSEN KONSTIT (Kekkonens konster)

Ainur Elmgren



(1) Urho Kekkonen i *Suomen Heimo* 9/1930. "Vi"? Det "vita" Finland diskuterade hur man skulle förhålla sig till Lapporörelsen, som använde olagliga metoder mot vänstern.

(2) Urho Kekkonen, *Vuosisatani I* Keuruu 1981, s. 131.

(3) År 1932 for Kekkonen till Tyskland. Vad han såg där skulle inspirera honom att skriva pamfletten *Demokratins självförsvaret*... som i själva verket handlade om statens försvar.